

**O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi vazirligi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti**

Tarix fakul`teti

Tursinbaev Izzatbek Aminbaevich

Mafkuraning turlari

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:
doc.Z.Seytova

NUKUS - 2017

Bitiruvchi talaba Tursinbaev Izzatbek Aminbaevich «Mafkuraning turlari» mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi kafedrasining 2017 yil «_____» _____ kungi «_____» - sonli bayoni asosida davlat attestatsiya komissiyasiga himoyaga tavsiya etildi.

Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari
va huquq ta`limi kafedra mudiri:

A.Embergenov

Bitiruvchi talaba Tursinbaev Izzatbek Aminbaevich «Mafkuraning turlari» mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi Milliy g`oya, ma`naviyat asoslari va huquq ta`limi kafedrasining 2017 yil «\_\_» \_\_ kungi «\_\_\_\_\_» - sonli bayoni va institut rektorining 2017 yil «\_\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ kungi «\_\_\_\_\_» - sonli buyrug`i bilan davlat attestatsiya komissiyasiga himoyaga yuborildi.

Davlat attestatsiya komissiyasi qarori bilan Tursinbaev Izzatbek Aminbaevich bitiruv malakaviy ishiga _____ ball qo`yildi.

Mundarija:

Kirish.....

I-Bob. Mafkuraing vujudga kelishi, tushunchasi va ahamiyati

1.1.Mafkuraning vujudga kelishi.....

1.2. Mafkura tushunchasi.....

II-Bob. Mafkuralar turlari

3.1. Liberalizm mafkurasi

3.2. Konservatizm mafkurasi

3.3. Social-demokratik mafkurasi.....

3.4. Millatshilik va fashizm

3.5. Milliy- mafkura.....

Xulosa.....

Foydalanilgan adabiyotlar.....

KIRISH

Oxirgi ikkita iygirma iylilikda bizni jamiyatimiz ancha o'zraishlarni boshidan kechirdi. Turmushni barcha javhalarida amalga oshgan siljishlar qator ichki muammolarni vujudga keltirmoqda, ular esa yangi turmush tarzi, xulq va adob-axloq va fe'l-atvorni eski me'yorlari orasidagi to'vofutlarni xarakterladi, shunugdek, hozirgi jamiyatda maqul bo'lgan fe'l-atvor me'yorlarini ishlab chiqish uchun qaysi bir yunalish va o'lchamlarni shakllatirish muammosini ham vujudga keltirdi va payda qilmoqda. Ijtimoiy hayot dinamikasi insonni o'zni va ma'nosi, o'zini anglashi va ijtimoiy rolini ilgarida odat bo'lgan tushunchalarini "uzib tashlaydi". Bu esa ma'nosizlikga, ijtimoiy faoliyatni sifatsizligiga, uzilishlarga, "buzilishlarga", uni o'tish jarayoni shakilini tartibli bo'masligiga olib keladi.

Mafkuralar siyosiy faoliyatlar uchun maqsad, yunalishlarni taqdim qiladi. Mafkura shuni uchun kerakki, hayotda ko'pchilik masalalar bo'yicha echimlarni qabul qilish zarur, ammo ularga fan doimo javov topib bera bermaydi. Mafkura, shunday qilib, – fandan farqli ularoq, ijtimoiy ongning boshqa shaklidir. Hayot amaliyotida esa ko'p hollarda yo "a'lo" yo "yomon" echimlari qabul qilinadi, u esa usha paytda qadriyat sanalgan qaysi biriga ko'proq ahamiyat berilishiga bog'lik bo'ladi. Mafkurani qadriyatlar tizimi sifatida qaragan holda, uni xarakteristikasida nimaga etiborni berilishini o'zqarishini anglash mumkin.

Shu asnoda mafkurani shakllanishini ijtimoiy strategiya sifatida dolzarb muammo deb olish, u aynan shaxs va bir butun holda ijtimoiy organizm hayoti uchun maqsaq, ma'nosini, gorizontini belgilaydi. Vaziyat shunisi bilan yanada qiziqarliki, biz SSSR monomafkurasini o'rniga kelgan mafkuraviy plyuralizmni odattagidek bo'lma'gan foniga dush kelamiz. Bundan tashqai, umumiy ijtimoiy fazoni shaklanish bilan, jahan civilizაციyasi tuzilishi bilan bog'lik hozurgi dunyoda o'tayotgan o'zgarishlar jamiyatdagi har xil mafkuralarni va har xil milliy qadriyatlarni o'zaro ta'sir usullari va mexanizmlari haqidagi masalani dolzarb qilib kun tartibiga qoymoqda. Shunday qilib, mafkura umumfalsafiy mulohaza qilishni periferiy mavzusi bo'lishidan yiroqlashadi – u tadqiqotni aynan predmetiga aylanib qoladi.

Bitiruv malakavi ishimizning dolzarbligi – ushbu ishda ko'rib chiqiladigan muammo, u bizni dawrimizda ham dolzabdir, chunki davlat va jamiyatni ravnaqi hozirgi zamon kontseptsiyasini ilgarida jamlangan tajribaga tayanmasdan shakllatirishga untilish samara bermaydi. Mazkur masala echimini topish davlat rivoji modellarini ishlash tamoyillarini ancha yaxshu tushunish imkonini beradi.

Bitiruv malakavi ishimizning obykti- mafkuradir.

Bitiruv malakavi ishimizning predmeti– mafkurani, uni vujudga kelishi, ma'nosi, funktsiyalari, boshqa mafkuralar, fan, din nuqtai nazaridan ta'firlovchi kontseptsiya va nazariyasi bo'lib, uni ong va jamiyat tiplari bilan aloqalarini ochib beradi.

Bitiruv malakavi ishimizning maqsadi hozirgi zamon asosiy mafkuraviy oqimlarini qarab chiqish, ular esa liberalism, konservatizm, sotsializm, natsionalizmnan tashkil topadi. Diplom ishi maqsadi– mafkurani vujudga kelishi tushunchasini o'rganish, shuningdek, liberalism, konservatizm, sotsializm hám natsionalizmni ma'nosi ta'riflash va xususiyatini talqin qilish.

Diplom ishini yozishda strukturaviy-funktsional, tizimli va solistirma tahlil qilish usullari qo'llanildi.

Bitiruv malakavi ishimizning tuzilishi: kirishdan, 3ta bob, 7ta paragraf, xulosa va adabiyotlar ro'yxatidan tashkil topgan.

I-bob. Maʼfurang vujudga kelishi, tushunchasi va ahamiyati

1.1. Maʼfuraning vujudga kelishi

Siyosiy ongni mavjudligini asosiy shakllari siyosiy maʼfura va psixologiya hisoblanadi. Ulardan siyosiy maʼfura ong alohida va oʻsib boruvchi rol oynaydi. «Maʼfura» termini qadimgi yonon tilidan olingan va aynan “goyalar haqida taʼlimot” maʼnosini anglatadi, chunki u “goya” va “logos” ikkita soʻzdan tashkil topgan. Mazkur termin ilk bor Platon tomonidan oʻz asarlarida qoʻllanilgan. Platon ijodiyotida falsafiy idealizm va ijtimoiy munosabatlarga chuqur qiziqish uygʻunlashgandi. “Goya” tushunchasi alohida kasb qilib, u qadimgi yonon murafakkirlari tomonidan qoʻllanilgan va fanni yangi sohasi – “maʼfura”ni etimologik anglatilishi, keyinchalik esa ijtimoiy hayotni taʼfirlashda, uni maʼlum fenomen va shuning bilan bir vaqtda ijtimoiy ongni elementi deb qaraganlar¹.

“Goya” tushunchasi nomoddiy olamni anglatishda borliq taʼfiri sifatida vujudga kelgan. Bundan tashqari, “goya” ni ilimiy aylanishga kiritilishi davridan boshlab goya va moddiy hodiysalar maʼnosini qarama-qarshi qoyuvchi oʻziga xos symbolga aylandi, hozirgacha ilimiy olamda saqlanib kelmoqda. Maʼfurani paydo boʻlishi umuman ilmiy bilimni oʻsishi, uni ijtimoiy yonaltirilganligi bilan bogʻliq. Maʼfura va ijtimoiy fanlar bir-biriga oppozitsiya kabu kelgusida rivojlanadi va ikkita saha ham “eski rejim” krizisi va ularga asoslangan daholar tizimi bolan bogʻlik holda vujudga keladi. Dasturiy jamiyat transformatiyasi mulohazalarni yangi tiplarini va ularni asoslashni yangi usullarini, ilimoiy hayot va uni oʻzgarishi joihalarini yangi interpretatsiyalarini oʻzinin ketidan ilashtiradi.

Maʼfura ham, dindagi kabi kundalik hayotga alohida eʼtibor qaratadi va dunyoda tinchlikni saqlashqa untiladi; maʼfura ijtimoiy hayotni tashkil qilishni va ommaviy, ratsional asoslangan loyhalarni himoya qilish masalalarini qamrab oladi, bunda esa oshkaralik va udrokiga tayanadi. Shu sababli maʼfura siyosiy diskursi (fr. discours- maʼlum tamoyillar, unga mos holda reallik tavsiflanadi va vaqtni u yoki bu davrini bildiradi) yangi usulini vujudga kelishini tantana qilib, harakatga

¹ Алексеев, Петр Васильевич. Социальная философия ценности - мораль - идеология: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности "Философия" / П.В. Алексеев ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Филос. фак. - Москва: Проспект, 2005. - 253с.

choʻgʻlaydi, ammo uni daholik yoki dasturlarni, yoki faqat ritorikani emotsionalliginingina hisobga olgan holda oʻzini oqlay olmadi. Bul diskurs boʻlib, u siyosiy harakatni ratsional nazariya vositalariga asolangan gʻoyalarga asoslangandi. Ammo mafkura mifologik yoki diniy ongdan farq qiladi, chunki u harakatni mazkur kursini mantiq bilan oqlaydi. Shi kabi, mafkura milliy gʻoya va milliy davlat bilan ham chambarchas bogʻlik. Oqirgi ikkita-uchta yuz yilliklarad ular bir-birini toʻlatib kelmoqda².

Ulug Franzus inqilobini etilish va oʻtish davri siyosiy voqealari frantsuz xalqi amaliy hayotida ham, ijtimoiy ongidagi dinamik va radikal oʻzgarishlarga bogʻlik boʻldi. Mazkur fenomen jamiyatni gʻoyalar vositasida boshqarish imkoni tarzida ijtimoiy ong sohasi boʻyicha frantsuz olimlarini eʼtiborini tortadi. Frantsuz olimi A.de Trasi 1796-yil “Fikrlash usuli haqida etyud” asarida goʻayalar haqidagi fanni taʼfirlash uchun “mafura” tushunchasini poydalandilar. Keyinchalik u bu tushunchani “Mafura elementleri” koʻp jildli asarida rivojlontiradi. U buni shunday tushuntiradi, iyrik mulkdorlar davlat hokimyatini egallash yulida taniqli adabiyotchilar va olimlar xizmatidan poydalanganlar, ular esa oʻz navbatida ijtimoiy fikrni amaldagi rejimga qarshi qoya olishganlar. Bundan keyin ijtimoiy fanlarda ushbu ijtimoiy-siyosiy hodisalarga har xil nuqtay nazarlar vujudga keldi, ammo koʻpchilik tadqiqotchilar mafkurani ahamiyati va mazmuni haqida harakatdagi siyosiy vosita sifatiada oʻz tasavvurlariga yaqi pozitsita boʻlishadilar, ualr esa siyosiy rivojlanishni maʼlum maqsadlarni, insonlarni jipslashtirishga, ularni siyosiy energiyasini jamlashga, buni mustahkamlashga, shi sababli jamiyat hayotida katta rol oynashga qodir ekanligi koʻrinadi³.

XIX asr ikkinchi yarmida tadqitotlarni yangi sohasi – mafkuraviy ongni tahlil qilish vujudga keldi. Sunigdek F.Nitsse mafkuraviy ongni qadiriyatlik taʼrifini taklif qiladi: mafkuralar – bu aristokratik va plebeylar qatamlari tomonidan ishlab chiqilgan madaniy tuzilmalar (qadiriyatlar tizimi). XIX asr oqiri – XX asr boshlarida joyhalar, gʻoyalar, taʼlimotlarga ayniqsa boy boʻdi, bularda esa

² Гаджиев, Камалудин Серажуудинович. Политология: основной курс: учебник для студентов вузов/ К. С. Гаджиев. - Москва : Высшее образование, 2005. - 460с.

³ <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

amaldagi ijtimoiy-siyosiy tizimni qayta qurish yullarini izlashda dasturulamal vazipazini bajardi⁴.

XX asr boshlarida siyosiy mafkurada ikkita asosiy yonalish: refomator va inqilobiy, shakllandi, ulardan har biri ózini milliy, regional va tizimlik xilma-xilligiga ega bo'ldi. Tadqiqot arsenalini mafkura fenomeniga ikita yondashuv: psixologik va sotsiologik bilan toliqti. V.Pareto mafkura original psixologik nazariyasi muallifi hisoblanib, emotsiya va xurofatlarni yashirib ko'rsatishga chaqiruvchi nazariy tuzilmalar qaraladi. Paretoga ko'ra, mantiqiy (ratsional) qulq-atvor insonni barcha qulq-atvorini bir qisminigiina qamrab oladi, va asosiy diqqat irratsional va mantiqiy qulq-atvor tahliliga jamlanadi. Pertoga ko'ra, insonni asosiy xossasi – nafaqat udrokni, balki tuyg'uni ham boshqarish, ammo bunda sentimental (tuyg'u) qulx-atvorga ratsional oqlashdan iborat⁵.

Z.Freyd (1856–1939), psixotahlilni asoschisi, qaysi bir mafkura nazariyasini taklif qilmagan bo'lsa ham, ammo, u tomonidan tibbiy psixologiya va nevrozlarni amaliy davolash bazasida yaratilgan ta'limatni inson harakatlarini yashirin motivlarini oshkara qilishga unutilishlar sirasiga kiritish mumkun. Freyd inson psixikasi strukturasiga va inson idroki va qulx-atvoridan yashiringan tuyg'usiz motivlar roliga etiborni qaratadi. Harakatda amalga oshishi uchun mazkur impulslarga ongga tushishi zarur bo'ladi, chunki u qulx-atvor aktlarini amalga oshishiga javob beradi. Tuyg'usiz impulslar bu shog'da o'ylash tsenzurasidan o'tishi lozim bo'lib, u boshqa tamoiylga – reallikqa amal qilishi kerak. Bu tamoiylga muvofiq holda o'ylashni niyat va g'oyalarini teskari tuyg'usiz sohaga haydab chiqadi, shu bilan bir paytda inson yashaydigan reallik talabiga ko'ra qabul qilib bo'lmaydi.

Mafkira nazariyasini ishlab chiqishda K.Mangeymni "Mafkura va utopiya" asari katta xissa qo'shdi. Ijtomoiiy ongni ijtimoiy borlikga bog'likligi qoidasini va g'oyalarni ijtomoiiy jihatdan o'zaro bog'likligini klassiklardan qabul qilgan holda Mangeym qayq qiladilar, ijtimoiy borlik moddiy ishlab chqarish sohasida iqtisodiy munosabatlar bilangina bir natijaga olib kelmaydi. Aynan insonlar siyosiy

⁴ Политология: учебное пособие / под ред. А.С. Тургаева, А.Е. Хренова. - СПб.: Питер, 2005. - 560с.

⁵ <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

kurshda ongsiz jamaot motivatsiyalarini ilk bor qayd qildi, u esa ularni o'ylashini yonalishini aniqladi. Keskin siyosiy diskussiyalarda ular faqat nazariy ishonichlardagina to'xtab qolmaydi, balki g'oyaviy raqibini yuz pardasini yirtib tashlashga, ongsiz ishonchlari va harakatlarini oshib tashlashga untilishadi. XX asrni ikkinshi yarmida siyosiy fan ba'zi yetakchi namoyandlari bo'lmish E.Shille, D.Bellarni mafkuradan umuman voz keshish g'oyasi "yoqalsin mafkura" lozunglari bilan yangi chiqishlari kuzatildi. Ammo bunday yontashish, bari bit xato dep e'tirof qilindi va 70-yillarda dunyoda yoyilgan har xil demokratik va ozodlik harakatlariga monand "remafkuralashtirish" kontseptsiyasi vujudga keldi, u esa ijtimoiy rivojlanishda mafkura roli va ahamyatini e'tirof qildi⁶.

1.2. Mafkura tushunchasi

Ko'p sonda mafkura ta'riflari mavjud bo'lib, ular bir-biridan, jumladan, ular anglatuvchi fenomenni baholashda farqlanadi. Ulardan ba'zilari: Mangeym bo'yicha, narsalarni mavjud tartibin saqlab qolishga untiluvchi ma'lum guruhlar yoki sinflar manfaatlarini anglatuvchi ijtimoiy borliqni siqilgan i'nikosi; A.Gouldnerga ko'ra, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar mahsuli titarzida ijtimoiy qayta ishlab chiqarishni dasturiy usullari va evropa jamiyatlari yangi ratsionalligi inqirozi bilan bog'liq.

Ijtimoiy ong ahvoli doimo davlat adob-axloq salomatligi ko'rsatkichlari hisoblangan. Adob-ahloq etik qadiriyaqlar, jamiyat yunalishi uni ravnaqi yunalishidan guvoqlik beradi, shuni bilan bir vaqatda bilim, ijtimoiyi kayfiyatga, duniyo tanishi tarzida uni ravnaqi sifatini belgilaydi. Qator mualliflar, jamiaytni raqobatli, konfliktli sharoyitlarini ko'rib o'tib, mazkur ijtimoiy yonalishlar raqobatini ijtimoiy hayot: iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy sohalaridan birini qadiriyaqlarini mutlaqlashtirish hisobidan yengib o'tishini taklif qilishadi. Yoki, joiz bo'lsa, monetarizm, huquqiy davlat, milliy yoki geosiyosiy manfaatlar mafkuralari da'vlat qilgan norma va yonalishlari tug'ri bo'ladi, chunki tizimlilik – har qanday mafkurani ajralmas qismi hisoblanadi. Ko'pchilik tadqiqotchilar

⁶ Алексеев, Петр Васильевич. Социальная философия ценности - мораль - идеология: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности "Философия" / П.В. Алексеев ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Филос. фак. - Москва: Проспект, 2005. - 253с.

mafkuralar ahamiyati haqidagi o'z baholari va tasavvurlari xilma-xil bo'lishidan qa'tiy nazar shuncha o'qshah bo'ladiki, mafkura siyosiy rivojlanishni ma'lum maqsadini ishlab chiqishga qodir, hokimiyatni mustahkamligini ta'minlovchi harakatdagi vosita hisoblanadi⁷.

Bu holda ma'lum mafkurani haqiqat yoki yolg'an tuhunchasini aniqlashga qo'llash mumkunmi? Mafkura haqiqat ham, yolg'an ham bolmaydi. Uni ayrim fragmentlari, bir butun mafkura konteksidan ajratib olingan va o'zi aloyida holda reallik bilan taqqoslanadi va haqiqatlar yoki yolg'anlar bo'lib baholanadi. Ammo mafkura bir butin holida, uni istimolchilari yashaydigan qaysibir reallikni adekvatligi darajasi bilan baholanadi. Bu daraja ko'p omillarga bog'lik, jumladan, mazkur mafkurada qanday hodiysalar akslanganiga, insonlar uchun qanday ahamiyat kasb qilishi, ularda haqiqiy va yolg'an mulohazolar munosabati qanday bo'lishiga bog'lik. Adekvatlik darajasi yillar davomida o'zgarishi mumkun. Chunki, XX asr ikkinchi yarmida insoniyat hayotida juda katta o'zgarishlar shunga olib keldi, natijada marksistik mafkura adekvat darajasi keskin tushib ketdi. Siyosiy mafkura ma'nosi hokimiyat vakolatini yunaltirishga olib keladi. Mafkura, shunugdek, ilmiy bilishni natijalarini poydalanadi, ammo bunda insonlar ongini shakllantirish va standartlashtirish maqsadini ko'zlaydi. Fan mafkuradan farqli ularoq, avvalo o'z ijtimoiy funktsiayasiga ega. Fan funktsiyasi – borliqni bilish, bilish metodlarini ishlab chiqish va insonlarni bilishni natijalarin bilan qurollantirish. Mafkura muvofiq siyosiy va siyosiy bo'lmagan guruhlar, ittifoqlar, partiyala, harakatlarda institutsional rasmiylashtirilishi mumkun⁸.

Siyosat va mafkura orasidagi munosabat qator xususiy xususiyatlari bilan aniqlanadi, bular ularni yaqinlashtiradi: ular ong hodisasini anglatadi; jamiyat iqtisodiy, madaniy va ma'naviy hayotidan oziqlanadi; tarixiy jarayonga qamrab olingan. Mafkura siyosat kabi universal, ya'ni, faoliyat, fikr, qulx-atvor xilma-xil sohalarini qamtrab olishga va ularni yunalishi, maqsad va vositalarini yunaltirishga (oy-fikr obrazi, alohida manfaatlar) qodir. Mafkura siyosatda markaziy o'rinni

⁷ <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

⁸ Гаджиев, Камалудин Серажудинович. Введение в геополитику: учебник/ К. С. Гаджиев. - 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Логос, 2003. - 429с.

egallovchi ideallarni va konkret vazifalarni va imkoniyatlarni taqqoslash jarayoni bilan jips tarzda bog'lik. Aynan mafkura siyosatga, u untilishi zarur bo'lgan ideallar va qadriyatlar tizimini (ideallashtirish jarayoni, ya'ni, maqsadlarni tanlash, mazkur tanlashni yunaltirish) ko'rsatib beradi. Shu sababli uni konservativ, liberal, ilg'or yoki reaksion siyosat kabi turlari vujudga keladi.

Siyosat va mafkura – bu ijtimoiy ong va tashkilotlarni ancha ekspansiv, hayolidan ketmaydigan tizimdir, ular nafaqat uni hayotini boshqa sohalariga singib ketishgagina emas, balki ozaro uyg'unlashishga ham qodir. Bunda siyosatni har qanday tanqisligi, uni har qanday zayifligi, siyosiy vakuum, siyosiy g'oyalar va echimlarni etishmovchiligi darhol va muqarrar ravshda mafkura bilan solishtiriladi. U esa siyosatni siqib chiqarishga va uni o'ziga boysuntirishga qodir, ayniqsa, siyosatni mafkuralashtirish qasi bir tashqi voqea; tashqaridan xavf yoki ichki sharoitlar – iqtisodiyotdagi tushkunlik, mehnat va ijtimoiy soha konfliktlari va boshqalarda. Siyosat va mafkura bir xil daraja faollikga ega va ozaro kurash va fikrlar, qarashlar, echimlar, dasturlar xilma-xilligi bilan bog'langan. Ular “ha-yoq” tamoyili bo'yiocha ijobiy va salbiy baholar bilan har xil yunalishlarga muqarrar polyarizatsiyanaladi. Sunnga ko'ra ular onglar va so'llar, reaksion va boshqalar bo'lib bo'linadi. Ham siyosiy, ham mafkura shu bilan bir vaqtda kompromislarga, o'zaro murosali echimlarga qodir bo'ladi⁹.

Shu sabablarga ko'ra siyosat va nafkurani, ularni siyosiy-mafkuraviy majmuaga bevosita birlashishi tabiiy munosabatlari hisoblanadi. Bundan tashqari, umumiy qoidaga ko'ra mafkurani siyosatga o'zaro singishini ma'lum chagarasi mavjud, gipermafkuralashtirish siyosatni izdan chiqaradi, uni nofunktsional qilib qoyadi, natijada ijtimoiy ahamiyatli vazifalarni aniqlash va echimini topishga noqodir qilib qoyadi, totalitar va jabr-zulmga asoslangan rejimlarni, repressiyalarni, urushlarni vujudga keltiradi. Mafkurani bosim holda bo'lishi siyosatni demafkuralashtirish talabini, uni mafkuraviy ustunlikdan xolis qilish kun

⁹ Лисичкин, Владимир Александрович. Война после войны: информационная оккупация продолжается - психологические войны - идеология/ В. А. Лисичкин, Л. А. Шелепин. - Москва : Эксмо : Алгоритм, 2005. - 411с.

tartibiga qoyiladi. Demafkuralashtirish talabi siyosatdagi ijro faoliyatini ham qamrab oladi, u mafkuraviy keskinliklarni echimini topishi shart bo'lmaydi¹⁰.

Siyosat va mafkurani boshqa o'qshahlik mavjud: xususiy, guruh, sinfiy mos kelmasligi, joiz bo'lsa, katta siyosatga ega mafkura muammosi. Bu esa siyosatga mamlakat va xalq umummanfatlariga javob bermaydigan yunalish beradi. Bundan esa daholik, avtoritar idora qilish, xususiy va guruh diktaturasi, partiyalar, urug'lar diktaturasi b h vujudga keladi. **Mafkuraning funktsiyalari va darajalari**

Siyosiy mafkura, boshqalari kabi, o'zi-o'zigan vujudga keladi yoki uni bosh funktsiyasini, jumladan, u qamrab olgan xududda ancha natijali rejimda jarayonlarhi kechishini ta'minlash va unga ma'lum mazmun berish bilan bog'lash maqsadida maxsus yaratiladi. Mafkura funktsiyasi avvalo, aholini ommaviy tarzda siyosiy ongini egallashiga va unga jamiyatni hozirgi va kelgusi ravnaqi me'yorlarini jalb qilishiga olib keladi. U maqsad va vazifalarni belgilab, ularga insonlarni unutilishlari zarur.

Mafkura – g'oyalar tizimi bo'lib, hayotda ma'lum siyosiy amaliyotni, g'oyalarni belgilaydi, u intellektual yoki ommaviy harakatlarga yol soladi, va shu sababli mazkur g'oyalar insonlarga tushunarli va qabul qilinadi va nima uchun yashashni, kurashishni, boshqa insonlar bilan minosabatlarni qanday amalga oshirishni o'rgatadi. Bunday tushuntirish olamni real murakkabligini soddalashtirishga asoslanadi. Masalan, fan pozitsiyasidan to'qnashuvlar murakkab fenomenologiyasi tadqiq qilinishi mumkin, ideology uchun esa hammasi oddiy va oydin bo'ladi – u bitta fundamental tur – sinfiy yoki irqiy mutlaqlashtiradi, bu orqali hayot va faoliyat ma'nosini o'z izdoshlariga tushuntiradi¹¹.

Bunda mafkura amalga oshirilayorgan siyosatni ijobiy obrazini yaratishi kerak. Uni u yoki bu sinf manfaatlariga mos kelmasligini ko'rsatadi. Mafkura nafaqat ideallar, qadiriylatlarni targ'iboti va tarqalishi bilan, balki fuqaralar harakati va odatlarini zarur yunalsihga tushirishni qollab-quvatlaydi. O'z siyosiy funktsiyasi bajargan holda, mafkura jamiyatni jipslashtirishga unutiladi. Aholioni

¹⁰ Дербишайр, Дж. Денис. Политические системы мира: [справ. : пер. с англ.] / Дж. Д. Дербишайр, Я. Дербишайр. - М. : Рипол Классик, 2004. - 495 с.

¹¹ Кара-Мурза, Сергей Георгиевич. Идеология и мать её наука: монография / С. Кара-Мурза. - М.: Алгоритм, 2002. - 253с

jipslashtirishga qodirligi mafkura g'oyalar va qoidalari insonlar qarashlari va abzal ko'rishlariga mos kelishiga bog'lik bo'ladi.

Shu bilan bir vaqtda, har qanday mafkura ratsional qoidalaridan tashqari qisman afsonalardan iborat bo'lib, ba'zi maqsadlar aholiga ishonichiga mos qabul qilishni taklif qiladi.

Mafkura asosiy funktsiyalari tarzida quyidagilarni ko'rsatish mumkun:

1. Orientatsion, u jamiyat, ijtimoiy progress, shaxs, hokimiyat haqidagi asosiy tasavvurlarni qamrab olgani holda ifodalanadi, u inson faoliyati ma'nolari va yunalishlari tizimini belgilaydi;

2. Mobilizatsion, ya'ni, ancha etuk jamiyat ideallarini tasvirlagan holda, siyosiy mafkuralar siyosiy harakatlar bevosita motivlari tarzida namayon bo'ladi va jamiyatni, ijtimoiy guruhlarini ularni amalga oshirishga da'vat qiladi;

3. Integratsion, shu bilan bog'likki, siyosiy harakat tavsiya qilingan olam fundamental kartinasi chegarasida mazmunga ega bolgani holda, siyosiy mafkuralar unga o'z masshtabiga ko'ra har qanday shaxsiy yoki guruh manfaatlari yoqori bo'lgan ahamiyat beradi. Siyosiy mafkuralar shaxsiy manfaatlarga qarshi turadi va shunisi bilan integratsion omil tarzida namayon boladi;

4. Amortizatsion, u shundan iboratki, siyosiy borlik interpretatsiya usuli tarzida namayon bo'lib, siyosiy mafkuralar qachon jamiyat, guruhlar, individlar ehtiyojlari va ularni qondirishni real imkoniyatlari orasida tafovut vujudga kelgani hollarda ijtimoiy keskinlikni yumshatish uchun xizmat qiladi. Tavsiya qilinadigan ideallar individ, guruhlarini, muvafaqqiyatsizliklardan keyin ham yana ularni amalga oshirish yolida faol harakatlarga chorlashga ozida kuch-qudrat topa bilishga ruxlantiradi;

5. Ma'lum ijtimoiy guruhni manfaatlari anglatish va himoya qilish, chunki siyosiy mafkuralar qaysi bir guruh manfaatlari bazasida paydo bo'ladi va ularni manfaatlari boshqa guruhlar manfaatlari qarshi qo'yishga chorlaydi¹².

Siyosiy mafkuralarini bu funktsiyalarni ikkita xossaga asos bajaradi, bular esa ularni boshqa siyosiy ong shakllaridan farqlaydi, masalan, siyosiy psixologiya –

¹² <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

globallik va normativlikka qarshilik. Har qanday siyosiy mafkura boshqa mafkuralarni oyaqqa bosishga uniladi, chunki ular olamni o'zgartirishga chorlovchi o'z ulug' vazifalarini va taklif qilgan g'oyalarini amalga oshirishda barcha mumkun bo'lgan vositalardan poydalanishini e'lon qiladi. Konkret mafkur taklif qiladigan intepretatsiya uni ilgari suruvchilar tomonidan u singdiradigan qadriyatlar va me'yorlarga sodiqlikni talab qiladi.

Qadriyat – bu atrof-muhit obyektlarini inson, insonlar guruhi yoki bir butun jamiyat uchun ahamiyatliligi. Bu obyektlarni o'zlarini xossalari bo'lmasdan, balki ularni inson faoliyati, inson manfaatlari va iqtijojlari sohasiga jalb qilishligi hisoblanadi. Qadriyatlar tizimi – bu ma'nolar olami bo'lib, unda inson o'zi mavjudligiga nisbatan ancha ahamiyatli va o'tib ketmaydigan deb qarashda bo'ladi, chunki, xususiy insonni hayoti qadriyatlar olamiga aralashishi oqibatida ma'noga ega bo'ladi. Mafkura ma'lum ijtimoiy subyektlar qadriyatlar tizimini nazariy jihatdan asoslash bo'ladi, u ularni ahamiyatlar va ma'nolar olamini aniqlab, ularni shaxsiy mavjudlik dourasidan tashqarida ishlarga jalb qiladi¹³.

Qadriyatlar munosabatini boshqa tamoni ham mavjud, u insonlar tuyg'ulari, hammasidan ustun bo'lgan va nimaga unilishi kerak bo'lgan, nimalarga hurmar bilan qarashlarini e'tirof etadi. Mafkuralar u yoki bu qadriyatlarni nazariy asoslanishi tarzida nafaqat idrokga, balki tuyg'ularga chorlaydi. Borlikga qadritalat munosabati M.Veber tomonidan uni ijtimoiy harakat tipologiyasi qaraldi. Veber ijtimoiy harakatni bir nechta tiplarini ko'rsatadi: maqsadli ratsional, qadriyat-ratsional, dasturiy va affetktiv. Zamonaviy politologiyada mafkura va mafkuraviy ong uchta darajada qaraladi.

Birinchi, eng yoqori – kontseptual-nazariy yoki ijtomoiy falsafa, supermafkura darajasi. Bu darajada siyosiy-mafkuraviy nazariyalar yaratiladi, qadriyatlarni yangi tizimlari ishlab chiqariladi, ixtiro qilanadi, ular esa insonlar muamolasini tartiblashtirishga qodir bo'ladi, yagi qadriyatlar yaratuvchilari, ixtiro qiluvchilar esa ommaviy aholiga kam tanilgan faylasuflar, olimlar, insoniyat

¹³ Алексеев, Петр Васильевич. Социальная философия ценности - мораль - идеология: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности "Философия" / П.В. Алексеев ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Филос. фак. - Москва: Проспект, 2005. - 253с.

o'qituvchilari bo'lib, ular ishlab chiqqan g'oyalari hayot ixtiyojiga aylangan paytta keng e'tirof qilinadi.

Ikkinchi – dasturiy-siyosiy, xususiy mafkura. Bu darajasida g'oyalar, qadiriylar, ideallar tizimi maqsadga aylanadi, partiyaviy-siyosiy dasturlar, talablar, ustavlar, me'yorlar, lozunglarga tarjimalanadi, harakat strategiya va taktikasini ishlab chiqishni taklif qiladi. Boshqacha aytganda, harakat maqsadi o'rniga ularga erishishni metod va vositalari haqidagi maslala, ularga mos me'yoriy qoidalar bilan birgalikra ishlab chiqiladi.

Uchinchi – dolzarblilik, ommaviy ong, mafkira-tuyg'u darajasi. U tegishli mafkuraga mos g'oyalar, maqsadlar va qadiriylarni ommaviy e'tirof qilinishi bilan belgianadi. Russo frantsuz inqilobi vaqtida demokratik g'oyalar haqida qayd qilganidek: «u falsafani osmondan erga olib tushdi, uni har bir shahar, har bir uyga olib kirdi ».

To'rtinchi– chegaraviy, samarali harakat, qalb to'lqinlanishlari, untilishlarini vebosita qanoatlantirishga yunaltirilgan, ular hali individ tomonidan egallangan fikrlashi chegasida joylashgan bo'ladi. Tuyg'u affektiv harakatda inson uchun yuk bo'ladi¹⁴.

Sunday qilib, XIX asrga kelib mafkurani to'rtta asosiy turlari shakllandi:

- 1) liberal;
- 2) konservativ;
- 3) sotsialistik (ijtomoiy-demokratik);
- 4) milliy.

Hozirgi zamon hodisalariga dasturiy mafkuralarni yangilanib borishi, ularni neosinfy shakllari: neoliberalizm, neokonservatizmni vujudga kelishi xos bo'ladi. Ular ilgariqi oqimlarni asosiy qoidalarini saqlab qoladi, ammo ba'zi munosabatlarda radikal tarzda qayta tuzilishga qodir, masalan davlat iqtisodiy faoliyatini baholashda.

¹⁴ <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

II-Bob. Mafkuralar turlari

3.1. Liberalizm

Davlatimizda amalgam oshrilayotgan keng ko'lamli islohatlar eng asosiy yonalishlardan biri jamiyat siyosiy tizimi va davlat qurilishini erkinlashtirish ekanligi muxim ahamiyat berilishi munosabati bilan O'zbekiston olimlari tomonidan liberalism g'oyalarini tanqidiy-ijodiy o'rganishga, xususan uning SHimoliy Amerika, G'arbiy Evropa, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlardagi tarqiqiyoti masalalarini tahlil qilishga xarakat qilinmoqda. SHu bilan birga liberalism g'oyalarini shakli ravishda boshqa g'oyaviy qarashlar nuqtay nazardan talqin etish jarayonlari ham boshlanib, bu kabi siyosiy tahlillar mamlakatimizdagi erkinlashtirish jarayonlarini anglashga malum ma'noda shart-sharoitlar yaratmoqda. SHu holatdan kelib chiqib liberalism tushunchasini, uning turli davrlardagi evolyutsiyasini tahlil etishga jzam etib ko'raylik.

Ma'lumki mumtoz liberalizmga ingliz mutafakrlari asos slogan e'dilar. XVIII asrning so'ngida Angliya asosiy iqtisodiy ko'rsatkislari bo'yicha rivojlanishning

yoqori bosqichlariga e'rishdi. SHunga bog'liq tarizda o'sha davrda jamiyatshunoslik fanlarida xususiy mulkchilikning umumiy farovanlikdagi o'rni, uni himoya e'tish, shaxs faolligi, xususiy ishlab chiqarish soxasidagi daxlsizlik kafolati kabi muammolar markaziy ma'ruzalarga aylandi. SHaxsning

xususiy mulkdor sifatidagi xatti-harakatini insondagi g'ayrat-shijoat xarakatga

keltiradi, degan qarashlar ustun bo'ldi. Bunday yangi qarash o'z harakatini oldindan

o'ylab, hisoblab qayta foyda olish mumkinligi haqidagi an'anaviy bo'lib kelgan

qarashlar bilan to'ldirildi. Darhaqiqat, hisob-kitoblar oldindan reja tuzib faoliyat

ko'rsatish katta imkoniyatlar yaratadi: individual manfaatlarni qondirishga intilishdan to o'z nuqtai nazarini boshqa individlar nuqtai nazariga e'tibor bergan holda ifodalashga shuningdek, o'z e'htiyojlarini o'zgalar e'htiyojlarini qondirishga e'rishish doirasida harakat qilish e'rkinlikni ta'minlay olish haqidagi qarash ustuvor bo'lib keldi.

Bunday g'oyalarni yaratishga Ieremiya Bentam (1748-1832 katta hissa qo'shdi. U Gobbs va Lokk g'oyalari, shuningdek, XVIII asr fransuz ma'rifatparvarligi, Gelbetsiy, Gol'bax qarashlarini chuqir o'rganish asosida utilitariam nazariyasiga asos soldi. Uning asosini to'rtta qoida tashkil etdi: a) qoniqish o'lish va azoblanishnina oldini olish Insoniy faoliyatining mohiyatini tashkil etadi; b) foydalilik, ya'ni qandayda bir masalani e'chish vositasini topa bilish imkoniyati – barcha hodisalarni baholashning eng ahamiyatli mezon; c) ma'naviyat odamlarga ko'proq baxt farovonlik keltirishga yo'nalgan ko'pchilik tomonidan yaratiladi; d) individual va umumiy manfaatlarni umumiy lashtirish yo'li bilan umumiy foydani ko'paytirish orqali insoniyatni rivojlantirish mumkin.

SHuni aytish mumkinki, bu qoidalar Ve'tnamga siyosiy hayot, davlat, huquq, qonun ishlab chiqarish kabi sohalarini ham o'zicha tahlil qilishida tayanich bo'ldi. Uning siyosiy-huquqiy qarashlari «Qonun ishlab chiqish printsplari» «Hukumat to'g'risida fragmentlar », «Barcha davlatlar uchun konstitutsiyon kodeksdan boshlang'ish rahbarlik », «Deontologiya, yoki axloq haqidagi fan » kabi asarlarida ifodalangan.

SHuni o'z o'rnida aytib o'tish joizki, Bentam XIX asrdagi Liberalizmga asos solgan mutafakkirlardan biri sifatida o'z davrining vakili e'di. O'sha davrda liberalizmining negizi shaxs erkinligi to'g'ridagi qoida individning xususiy mulk va siyosiy-huquqiy tizim tomonidan taminlanadigan faoliyatining avtonom kengligi va individning o'zini o'zi ifodalay olishi kabi qoidalar tashkil e'tgan. Shu bilan birga Bentam alohida olingan inson haqidagina fikr yuritib qolmay

,shaxsning xavfsizligi va manfaatlari nuqtai nazardan ham liberalism g'oyalariga zo'r bergan e'di,lekin uning inson o'z g'amini o'zi eyishi,o'z farovonligini o'zi taminlashi,tashqi yordamga muhtoj bo'lmasligi lozim degan qarashlari asosida xudbinlikni targ'ib qilishi ko'zga tashlanadi. Yoki uning faqat individning o'zigina o'z manfaatlari va foyda nima e'kanligini belgilashi lozim degan qarashini olaylik bu individlarni siqishtirmaslik bilan jamiyatga ko'proq foyda keltirish mumkin no ilmiy fikrga olib keladi va shunday bo'di ham.Bugingi kundagi bozorni munosabatlarining shakillanishi davrida Bentam g'oyalarini ko'r-ko'ron qabuk qilib bo'lmasligi aniq.Zero,o'tgan davr ichida dunyo o'zgarib ketdi .

Angliyani ma'lum ma'noda liberalizmning vatani deyish mumkin.Lekin,ingliz liberalizmi asoschilari o'rtasida Jon Styuart Mill (1806-1873) alohida ajralib turadi uni yangi davr liberalizmi asoschisi deb ham atashadi.Uning davlat hokimiyati va huquq sohasida erkinlik qarashlari «Erkinlik haqida », «Vakillik idora e'tish», «Siyosiy iqtisod asoslari» kabi asarlarida mujassamlashdi.

Mill dastlabki ijodida Bentam utilitarizmga xayrihoq bo'lgan bo'lsa keyinroq undan uzoqlashadi .Jumladan,Mill barcha axloqiylikni faqat individning shaxsiy iqtisodiy foyda olishi qoidasi ,shuningdek,har bir alohida olingan insonning hudbin manfaatini qondirish o'z o'zidan hammani farovan bo'lishini ta'minlaydi degan fikrni inkor etgan.Millning fikricha shaxsiy baxtga erishish tomoiyli hamisha ham o'zga yo'l topo olmaydi.Manfaatlarni o'zaro kelishtirish zaruriyati faqat alohida individlarningina emas,baliki ijtimoiy manfaatlarni ham nazarda tutish lozim.

Aslida Mill uchun jamiyatni siyosiy-huquqiy ko'rish modelida axloqiy va ma'naviy jihatlar ustuvor turadi; «Men endi siyosiy tashkilotlarni tanlashda moddiy manfaatlarga nisbatan ko'proq ma'naviy va tarbiyaviy nuqtai nazarlarga qaray boshladim». Millning fikricha axloqiylikning oiliy darajasi odamiylik bo'lib, bu fazilat boshqalarning baxt-saodati uchun jamiyatga fidoilik bilan xizmat qilishni talab etadi.

Lekin bularning barchasi erkin inson uchun taalluqliydir. Indivud erkinligi esa Mill fikriga ko'ra ,siyosiy va huquqiy muammolarni hal etish kafolati bo'lmog'I kerak. Xullas, erkinlik liberalism uchun a'naviy bo'lib ,uning asosiy jihatlari quydagilardir:

- insoniy shaxs erkinligini saqlash va uning uchun shart-sharoit yaratish ;
- tartib va taraqqiyot;
- optimal siyosiy tuzum;
- davlatning ta'sir qilish darajasining chegaralanganligi va hokazo.

Fransiya 1789-yilgi Buyuk Frantsuz inqilobi g'oyalari asosida shakillangan yangi kapitalistik munosabatlari asta-sekin o'z ta'sirini o'tkaza boshladi. Bu davrda sanoat va savdo bilan shug'illanuvchi ijtimoiy guruxlar eski feodal tartiblarni tugatish, ayrim tabaqalar imtiyozlarga barham berish, individ erkinligini ta'minlash, qonun oldida hammaning teng bo'lishi kabi talablar bilan chiqa boshladilar. Bu davrda shakillangan yangi o'rta tabaqalar ,xususan, burjuaziya tabaqasi mafkurachilar ham o'z g'oyalarini ilgari surdilar. Ularning ichida B. Konstan va A. Tokvil alohida ajralib turdi.

Ko'lab olimlar Benjamin Konstanni (1767-1830) Evropa qit'asi liberalizmning ruhiy asoschisi, deb ham ataydilar. Uning «Konstitutsiyon siyosat kursi» nomli asarida davlat to'g'risidagi liberalizm ta'limoti ifodalangan edi.

SHunisi diqqatga sazovarki, Konstan davlat ,umuman kuchsiz bo'lishi lozim , deb hisoblovchi liberal ziyolilar sirasiga kirmaydi. Bu sohada uning talablari boshqacha, yani hokimiyat institutlarining ijtimoiy foydalanganligi qat'iy ravishdagi tadbirlar bilan aniq o'rnatish va belgilash. Jamiyat uchun davlat hokimiyati hajmi qancha zarur bo'lsa ,shunchalik davlatga vakolatlar berilishi kerak: «Hukumat o'z sohasidan chetga chiqishi kerak emas, ammo uning hokimiyati o'z sohasida hech bir cheklanmasligi lozim. ».

Individual erkinlikni barcha huquqiy asoslardagi vositalar bilan ta'minlash va uni himoya qilishga doir qarashlarni bayon qilgan nazariyotchilardan biri Konstanning vatandoshi Aleksis de Tokvildir (1805-1859). Tokvil siyosiy konseptsiyasining shakillanishida mashhur tariyxchi Fransuio Gizo asarlarinig o'rni bor. Tokvilni ndunyoga mashhur qilgan «Amerikadagi demokratiya to'g'risida » va «Eski rejim va inqilob » nomli asarlarida u, asosan, demokratiya muammolarini tahlil qildi. Bu bsohani u davrning eng ahamiyatli voqealigi deb qaradi. Umuman, Tokvil demokratiyasini keng talqin qilgan mutafakkirlar sirasiga kiradi.

SHundan kelib chiqqan holda , alloma erkinlik sharoitida yashash insondan mustaqil bo'lish zaruriyati bilan bog'liq holda kuch-g'ayrat, katta urinishlari , o'z xatti-harakati va uning oqibatlarini uchun mas'uliyat talab etadi , deb hisoblaydi. Ta'bir joiz bo'lsa, erkinlikdan foydalanishning afzalligi tezda bilinmaydi. Erkinlikning yuksak qoniqish olib kelishini kishilarning keng doirasi his qilmaydi. Shu ma'noda insonlar ko'p ter to'kishib va muttasil kurashib erkinlikka nisbatan ko'proq tenglikni sevishga erishadilar. Bunday bo'lishning sababi shundaki, «erkin yashashga o'rganishdan qiyinroq narsa yo'q ». Tokvil fikriga ko'ra, erkinlikning ijtimoiy ahamiyati shundaki, shaxs erkinlik tufayli o'zini hayotda royabga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi, jamiyatning taraqqiy etishiga bag'ishlaydi . Shu bilan birga Tokvil ogohlantiradiki , ortiqcha hom hayollarga berilib , erkinlikdan qandaydir mo'jizalar kutmaslik lozim . Erkinlikni qandaydir o'z muddatda har bir kishi va barchasini to'lib-toshib yotgan moddiy va boshqa boyliklar bilan ta'minlaydigan mo'l-ko'lchilikning orzusiga tenglashtirib bo'lmaydi; «Agar kim erkinlikdan erkinlikni o'zini emas, balki qandaydir boshqa narsani kutsa , u qo'l bo'lish uchun yaratilgandir».

SHu kabimuammolarni tahlil etishda Tokvil Fransiya va AQSH mamlakatlardagi inqiloblarning va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning tarixiy tajribalarni qiyoiy o'rgandi. Tokvilning xulosasi shuki, demokratiya va erkinlikni ta'miynlashga halal beruvchi holat, bu –davlat hokimiyatning haddan ortiq

markazlashuvdir. Hokimiyatni ortiqcha markazlashtirishni qator siyosiy-huquqiy choralar orqali demokratiyaga kengroq yo'l ochib berish zarur. Bunday usullar toifasiga hokimiyatining bo'linishi, mahalliy o'zini o'zi boshqarish tizimini takomillashtirish mansubdir. Lekin, Tokvilning fikriga ko'ra, bundan kelib chiqadigan xalq suvereniteti ham chegarasiz emas, ya'ni xalq xohish-irodasining ustuvorligi ham me'yoridan oshib ketmasligi lozim. Bu chegaralar buzilsa, tiraniya paydo bo'ladi, ko'pchilik tiraniyasi yakka hukumdor tiranligidan hech bir kam emas.

Biz so'z yuritgan davrda G'arb siyosiy fikriyotida yuz bergan g'oyaviy o'zgarishlar doirasi kengayib bordi. Xususan, XIX asrning birinchi yarmida nemis liberalizmning yirik nomayondalari Fridrix Da'lman, Robert fon Moli', Yulis Fryobeli' qarashlari va faoliyati Germaniya siyosiy va ruhiy iqlimiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Lekin, ularning safida umumevropa ahamiyatiga ega bo'lgan liberal g'oyalar Vil'gelim fon Gumboldt va Lorents SHteynlar ijodida dalil ko'zga tashlandi.

Vilgelim fon Gumboldt (1767-1835) taniqli filosof I. Kant bilan bir qatorda nemis liberalizmi ilk davrning mashxur namoyondasi edi. Uning «Davlat faoliyati chegarasini o'rnatish tajribasi» nomli asari 1851 yilga kelib nashr qilindi. Bu asarda Gumboldt davlat va insoniy individualizm nisbatini tadqiq etgan. Gumboldt fikriga ko'ra, asosiy vazifa «davlat inson uchun ko'proq qulay holatlarni vujudga keltirishi zarur».

Insonlar o'rtasidagi turlicha va mustahkam munosabatlarda har tomonlama rivojlangan individuallik va o'ziga hos insonni "Men"ni ana shundagina amalgam oshishi mumkin. Yana bir nemis mutafakkiri Lorents SHteyn (1815-1890) ham jamiyat, davlat, huquq, boshqaruv sohalarida qator fundamental tadqiqotlar olib bordi. Uning yozgan asarlari ichida «Fransiyada 1789-yildan to hozirga qadar ijtimoiy harakatlar tarixi», «Boshqaruv haqida ta'limot», «Germaniya davlati va huquqi to'g'risida hozirgi davr va kelajag fanlari» kabilar jamiyatini erkinlashtirish g'oyalariga bag'ishlangandir.

Xullas, biz yoqarida guvoh bo'lganimizdek, erkinlik g'oyasi azaldan ko'plab mutafakkirlarni oylantirib kelgan. Lekin, shu joida biz mutafakkirlarning fikirlarini etiborga olgan holda liberalizmning umumiy tamoyillarini ham umumlashtirishgan holda keltirib o'tmoqchimiz. Zero, bugungikunga kelib uning tarafdorlaridan ham ko'ra muxoliflari ko'payib bormoqda.

Lotin tilidagi "liber" ("iabo") atamasi o'zagini asos qilib olgan tilidagi liberalizm tushunchasi ana shu havoni «erkinlik ruhi» sifatida izohlashga tayanadi. Unga binoan, erkinlik-asosiy qadriyat bo'lib, ana shu an'ana poydevorida rivoj topgan mafkura bu qadriyat bo'lib, ana shu anana poydevorida rivoj topgan mafkura bu qadriyatni elon qiladi. Shu tariqa liberalism «erkinlik ruhi» bilan belgilanadi. Biroq u nazariy jihatdan hali chuqur tahlil etish jarayonlari nihoyasi yetmay turib, boshqa umuminsoniy qadriyatlar tizimida "erkinlik ruhi" ga erishishning muhim talablari bilan uyg'unlikda namayon bo'ldi. Liberalizm mafkurasiga binoan erkinlik, barkamollik va baxt sari universal yo'l emas, balki umuminsoniy qadriyatlardan biri, halos. Shuning uchun ham nazariy-uslubiy nuqtai nazardan liberalism tarixining ikkita o'zaro teng huquqlik talqinlari mavjuddir. Birinchisi, asosan, fransuz inqilobining radikal va racionallik ruxidan baxra o'lgan holda rivojlandi. Shu manoda aytish mumkinki, liberalizm Farbdagi yangi davrda paydo bo'lgan "o'rta tabaqa" o'zining manfaatlarini amalgam o'shish, butun iqtisodiyot va tadbirkorlikni erkinlashtirish uchun ijtimoiy imkoniyatlar majmuyini yaratish maqsadlarida shakllandi.

Albatta, bugunga kelib bu tushunchaning ma'nosini anglash uchun uning nazariy va amaliy jihatlarini qayta va tanqidiy chuqur o'rganish talab etiladi. Liberalizm o'z mohiyatiga binoan ko'proq shaxs va ja'miyatning huquqiy tizimini anglatadi: ish qidirish va ish tashlash; tovarlarni sotish va sotib olish; (shu jumladan mehnatni); pul ishlab topish va ishlatish; hukumatni saylash va qayta saylash; har xil birlashmalar (ijtimoiy va siyosiy birlashmalar) tuzish; insonlarning o'z fikr va duyog' qarashlarini o'g'zaki va yozma bayon etish, turli siyosiy kuch va qarashlarni murosaga keltirish kabi ma'nolarni ifodalaydi. Bularning barchasi

qonun doirasida amalgam oshmog'I lozim deb biluvchi liberal huquqqa binoan qonunni madaniy jihatdlardan yetuk odamlarning me'yorlashgan tabiiy extiyojlar yig'indisi deb hisoblaydi. Aslida ,bu ta'rif liberal ijtimoiy munosabatlar har doim va har erda ham mavjud bo'la olmasligini va liberalizm ma'lum ma'noda liberalizmning ojizligini anglatadi.Masalaning yana bir jihati bor.Bu ham bo'lsa ,liberalizmning evropasentrik xususiyatlaridir. Lekin, Evropaning rivojlangan madaniyati tarixan SHarqqa nisbatan kechroq taraqqiy topganligini e'tiborga oladigan bo'lsak, uning umumplanetar universal qdriyat bo'lishiga da'vo qilishi ko'pincha asossiz bo'lib chiqadi.Biz shu manoda liberalizmni konkret tarixiy vaziyat va muhitga nisbatan qarashimiz lozim. Xususan, o'z vaqtida Adam Smit boshqarishning liberal usulini Evropadan tashqarida yaroqsiz ekanligini aytgan edi.Mumtoz liberalizm yoqarida aytilgandek, evroposentrizm bilan bo'g'liq bo'lib ,u butun tarixning maqsadi dunyoni g'arblashtirish degan tasavvurda bo'lgan.Bu tassavurdan u hozirgi murakkab davrimizda ham voz kechgan emas.

Xususan, «Britannika entsiklopediyasi»da liberalizm «paydo bo'lishi jihatdan g'arbiy dunyoqarashdir,lekin siyosat va boshqaruvdagi liberal usullar Yaponiya,Isroil,Turkiya,Gretsiya va bir qancha Lotin Amerikasidagi noevropa davlatlariga kirib bordi,deyiladi. Shu bilan birga G'arbdagi g'oyaviy fikrlar tarixi ni o'rgangan olimlar fikricha, "liberalism uyushqoq siyosiy kuch sifatida mavjud emas:uning boshqa keragi ham yo'q, shunki uning maqsadlariga siyosiy darajada kamida G'arbda erishib bo'lingan. Ekin u etos (odat) ,ongsiz ko'rsatma sifatida mavjuddir.U turlicha ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy tariflar qatlamlari ostida yashiringan.Biz o'zimiz bilmagan holda 400-yildan buon liberalism havosidan nafas olamiz.

Garbdagi erkinlashtirish (liberallarshtirish) jarayonlari shuni korsatadiki liberalism goyasi umuman olib qaraganda, shaxs erkinligini jamiyat maanfatlariga butunlay qarshi qoymaydi, balki unung asosiy negizini tashkil etuvchi qadriyatlardan biridir. Shu manoda hozirgi davr siyosiy fanlari hulosalariga kora liberalizmning asosini quyidagi mezonlar belgilab beradi:

Birinchidan, shaxs erkinliklarining davlat tomonidan qonun hukmronligi asosida tan olinishi va kafolatlanishi yangi jamiyat hayoti o'z holicha emas, balki ijroga hokimiyatdan mustaqil bolgan sud tomonidan himoya qilinadigan va hammi uchun teng bolganqonunga amal qilgan holda kechishi lozim. “Kishilarni kishilar vositasida emas, balki qonunlar vositasida boshqarish” Erkinlashtirishning negizini tashkil etmogi kerak. Bu aslida umum insoniy goya o'z vaqtida sharq mutafakkirlari (Konfutsiy, Farobiy, Abu Ali Ibn Sina, Beruniy va b) tomonidan tarannum etilgan edi. Lekin u inqilobiy dastur sifatida XVIII asrda Fransiya marifatparvarlari tomonidan ishlab chiqildi. Amalda esa Evropada va AQSH da yuz bergan inqiloblar va mustaqillik uchun kurashlar natijasi o'laroq AQSH konstitutsiyasida o'z ifodasini topdi.

Ikkinchidan, ilk erkinlashtirish goyalarini yaratishga intilgan mutafakkirlar har qanday hurofatga qarshi edilar. Masalan dinni rad etadigan intellektual munosabatar namoyondalari (Dekart, Gobbs, Lokk, Spinoza kabilari) shuningdek ijtimoyi shartnoma (Russo va b.) va “zamonaviy tabiiy huquq” ning kopchilik nazariyotchilari uchun erkin shaxs, bu –o'z tafakkuri talablari asosida gina yashayotgan insondir. Bunnan kelib chiqadiki, “libearalizm” asosan, annanaviy qarashlarga qarama qarshi oqimdir. Lekin oldingi davrlardan buyon yashab kelayotgan mavjud annanalarining qonunlarda ifodalanmagan intellektual, ahloqiy va siyosiy meyorlari ham yashayotganligini va dunyoning katta qismida odamlar ularga rioya qilishlarini liberalizm har doyim tan olavermaydi.

Masalaning yana bir jihatiga yangi liberalizm va demokratiyaning o'zaro munosabatlariga ham tuhtalib otish orinlidir. Malumki, erkin va doimiy ravishda otkazib turiladigan saylovlar, rahbarlning muntazam almashinib turishi va ularning siyosiy faoliyatining ustidan nazorat qilish tamoyillari demokratik qadriyatari asosini tashkil etadi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat tomonidan shaxs erkinliklari, havfsizligi, mulki, vijdon erkinligi, soz ekinligi, shartnoma tuzish huquqi va boshqalarni buzish holatlarini oldini olishning qonunlashtirib qoyilishi qoyilishi esa liberalizm aynan bir bolmagan tushunchalardir. “Liberal-

demokratiya” iborasidagi tushunchalar bir-birini anglatmaydi. Ularni birlashtiradigan umumiylik shuki, demokratiya avtoritar boshqaruv tizimiga qarshi kurashsa, liberalizm totalitar tuzum bilan kelisha olmaydi.

Mutaxassislarning fikriga kora, otish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlardagi avtoritar boshqaruv tizimida liberal jamiyat yoki demokratik boshqaruvda malum bir muddatlarda avtoritar boshqaruv unsurlari saqlanib turishi mumkin. Lekin, sobiq kommunistik davlatlar, shuningdek Janubiy Amerika mamlakatlarida oz umrini allaqachon yashab bolgan sobiq diktaturalarning achchiq tajribasidan korinib turibdiki, totalitar boshqaruv tuzimida jamiyatni demokratik tamoyillar asosida tashkil etish va rahbarlarning qonuniy va doyimiy almashuvini taminlas mumkin emas. Aksincha demokratik mezonlar asosida boshqariloyatgan, shuningdek, ozining kelajakdagi hokimiyatining xaliqchil bolishi uchun isloxlalar otkazoyatgan hukumatlar faoliyat yuritayotgan jamiyatlardan shaxs erkinliklari va huqiqlarini himoya qilishning huquqiy va siyosiy asoslari shakillanib kelmoqda,

Ushbu mulohazalardan kelib chiqadiki, umumiy manoda liberalizm va demokratiya tushunchalari ham kopincha bir-birini taqoza qiladi. Lekin ohirgi paytda konservator oqimlar, sotsiyalistlar ong va sol oqimlari vakillari sanoat va texnologiyalr rivojlanishining misilisiz darajada osib borayotkanligi sababli kiskilarda paydo bolayotgan havf va sarosimlarni ifodalab, liberalizmni ijtimoiy adolat nuqtai nazaridan tanqid qila boshladilar. Masalan taniqli Fransuz yozuvchisi jamoat arbobi Mores Dryuon Rosiiyda chop etiladigan”Trud” gazetasi sahifasida chiqish qilib, Rossiyada totalitar tartib qulagandan song mamlakatda liberalizm bayrogi ostida davlat mulki talon-taroj qilinganligi, bir butin aligarhlar todasi vujudga kelib misli korilmas darajada boyib ketib, jamiyatda ogir ijtimoiy tengsizlik va muammolar keltirib chiqarganligini takidlaydi.

Bu arbobning fikriga kora endi mamlakatni bu iqtisodiy va manaaviy inqirozda olib chiqish liberalarning inson huquqlari haqidagi baqiriq-shaqirilari yordamida emas, balki qattiqol siyosat yordamida amalga oshmogi zarur. Bu davrda maalum bir oligarhlarga qarshi qonuniy choralar korish liberalizm

chekinish va inson huquqlarining buzilishi emasdir, shunki M.Dryuon fikricha, Garb mamlakatlirining ozida hozirda sollar hatto tsenristlar ham ana shu “Liberalizm” ni zor berib qargamoqtalar. Uni ijtimoiy ofat deb baholamoqtalar. Albatta, liberalizmning inson va jamiyat uhun beradigan imkoniyatlarini ham inkor etib bolmaydi. Hususan, liberalizmning fazilatlaridan biri bu- mehnat unumdorligini oshirisga u beradigan rahbatdir. Ishlab chiqarish va istemolni yuksk oshirib borishdagi muammolardan biri, bu ortiqcha ishlab chiqarish qudratining nimaga va nima uchun ishlatilishidadir.

Aslida, yangi davrgacha koplalab insonlar salkam ochlik va asosan oziq ovqat resusrlariga bogliq holda yashaganlar. Evropa olamida iqtisodga bozor munosabatlarining kirib kelishi natijasida qoshimcha resurslarining kopayishiga erishilda bu esa oz navbatida aholi turmush farovonligini ortishiga olib keldi. Taniqili iqtisodchi olim F.Hayyekning fikricha, kapitalizm ilk paytlarda qashshoqlarni kopaytirdi. Shuning uchun ham kapitalizm oz zamondoshlarining nazarida qashshoqlikni kopaytiruvchi tuzum bolib ifodalandi. Lekin tarixiy rivojlanishni keyingi davrlarning korsatishicha, bu qarashlar nisbiy bolib chiqdi. XX asrga kelib Garb mamlakatlari ishlab chiqarish unumdorligidan osha eski darajadagi demografik holatdagi aholining turmush farovonlgini kotarish, ijtimoiy himoyani kengautirish uchun foydalandilar.

XX asr ikkinchi yarimiga kelib kapitalizm togrisidagi qarashlar va keskin tanqidiy fikralar yuzaki bolib chiqda. Ayniqsa kommunistik mafkura va jahon sotsiyalizm tizimi yemirilib tugagach ikki qarama qarshi tizim ortasadidagi musobaa natijjalari sotsiyalizm foydasiga hizmat qilmadi. Aksincha erkin bozor munosabatlariga asoslanmagan jamiyatlarda aholining turmush darajasi pastroq bolib chiqda. Ustuga ustak bu kabi jamiyatlarning ijtimoiy tizimi vada qilinganiga nisbatan tengsizroq bolib chiqda. Liberalizm himoya qiladigan “Almashib turuvchi adolat” jamiyati sotsiyalizm amalgam oshirmoqchi bolgan “Adolatli teng tahsimlash” (“Qayta tahsimlash”)ga nisbatan butunlay qarama qarshidir. Amaliy hayot va tarixiy tajriba bu har ikkala tushunchadan birinchisi mannaviy

maqsadlarga erishishning bevosita yoli bolmasa ham u o'zining ancha samarali yoli ekanligini isbotladi. Buga qanday dalillar keltirish mumkin? Malumki erkinlashtirish mafkurasin fuqarolarning qonun oldida tengligi goyasini ilgari suradi, u har qanday imtiyozlarga Balham berish tarofdoridir

Liberal , ochiq iqtisodiyot qisqa muddat yakunida holatlarning tola almashinib turishiga imkoniyat beradi. Bunga ikkita misol keltirish mumkin birinchisi : AQSHdagi ikki asr davomida aristokratiya qatlami deyarli yoq bolib ketdi, chunki bu mamlakatda odatda kimki bor pulini ishlab chiqarish va xizmatlarga sarflamasa, uning boyligidan asar ham qolmaydi. Aristokratik qatlam esa malumki oldin toplaganboyligidan foyiz olib yashahga organgan, yaniy malum manoda jamiyat uchun parazit tabaqa hisoblanadi. Ikkinchi misol : kommunistiki davlatlarda esa qisqa muddat ichida imtiyozlarga ega “Nomenklatura” yaniy yana osha parazit tabaqa paydo boldi va bu jamiyatlardagi ijtimoyi tengsizlik boshqa garb demokratik davlatlardagiga nisbatan kuchliroq va shavqatsizroq bolib chiqdi. Boshqacha aytganda insonning erkin faoliyati uchun imkoniyatlar erkin bozor munosabatlariga asoslangan jamiyatlarda koproq taminlanar ekan aynan shunday jamiyatda insom taraqqiyoti koproq uning harakatlariga bogliq boladi va bunday tekinhor insonlarga orin qolmaydi

Ijtimoiy adolat nuqtai nazaridan liberal jamiyatlarda faoliyatsizlik oqibatida kishilarning tezda oz boylıklaridan ajralishi holatlariga davolarning asossizligi malum manoda biz nomini tilga F.Hayyekning “Ikki tomonlama paradoks” nazariyasida korsatib berilgan. Hayek fikriga kora, bozor munosabatlari iqtisodiy faoliyatini boshqarish uchun yahshiroq imkoniyatlar yaratadai. “Bozor bozordagi talablar doiyimo kutilmagan holda paydo boladi. Agar ana shu narhga munosabatlari sharoiytida har hil tovar xizmatlarining narhlariga nisbatan nisbatan talablar kutilmagan holda paydo bolmaganida edi, turlicha faoliyatlarining qaysi biri muhimligini bilishga intilishning ozi bolmasdi, shuningdek insoniy jamiyat esahozirgi darajada rivojlanmagan bolar edi”. Hayyekning fikricha inson manfaatini

ifodalashdagi kutilmagan holatlar insonning ishlab chiqarishdagi haqiqi orni shakllantiradi.

Mustaqil mafkuraviy oqim tarzida liberalizm XVII – XVIII asrlar oxiridagi ingliz ma’rifatparvarlari siyosiy falsafasi bazasida shakllandi “Liberalizm” termini XIX asr birinchi yarmida qator g’arb davlatlarida keng muamolaga kiritildi va lotincha “ozod”, “ozodlikga aloqasi bo’lgan” so’zlaridan kelip chiqadi. Aynan shunga ko’ra liberalizmni barcha ta’riflari shaxsiy ozodlik g’oyasini qamrab oladi.

Liberal duniyo qarash tomirlari Renessansga borib taqaladi. Liberalism g’oyalari majmuasini shakllanishida evropa va amerika Ma’rifati, nemets klassik falsafasi, evropa klassik iqtisodiyoti namayondalari hissa qoshganlar. Liberalizm o’zini vujudga kelishi davridan boshlab davlatga, fuqoralar siyosiy ma’sulyati tamoiyillariga, e’tiqod kuchiga, gumanizmga tanqidiy yondashib kelgan. Klassik liberalism majmuiga kiradi:

- * ijtimoiy sohada: inson shaxsi va barcha insonlar tengligini tasdiqlovchi mutlaq qadriyatlar, hayotga, ozodlikga, mulkga yot bo’lmagan inson huquqlarini e’tirof qilish;

- * iqtisodiyotda: xususiy mulkni e’tirof qilish, u esa jamao xo’jaligi, davlat tominidan bo’lgan cheklovlar va reglamentatsiyalarni bekor qilish bazasiga asoslanadi;

- * siyosiy sohada: inson huquqlarini e’tirof qilish, qoninchilik va ijro hokimiyatlarini ajratsih, raqobarni e’tiriop qilish. Liberal mafkurani bosh muammosi doimo davlatni insonni shaxsiy hayotiga aralashishi mumkun bo’lgan qarajasi va xarakterini aniqlash, demokratiya va ozodlikni uyg’unlashtirish bo’lgan.

Mazkur masalalarni echish va hayotga tatbiq qilish intilishlari klassik liberalizmni XX asrda “yangi liberalism” yoki “neoliberalizm” kontseptsiyasini vujudga kelishiga olib keldi. Neoliberalizm klassik liberalizmni isloh qilishga, uni

shakl va g'oyaviy mazmuni o'zgartirishga unutilishdi. Neoliberalizm siyosiy dasturi asosini ommani siyosiy jarayonda ishtirok qilishlari, rahbarlar va boshqariluvchilar orasida kelishuvni ta'minlashni tashkil qildi. Neoliberalizm butun holida ba'zi keskin holatlarda liberalizm g'oyalarini yumshatadi. Rossiyada XVIII asr oxirida samoderjaviya va krepostnoylik, byurokratik ma'suliyatsizlik dasturlariga doimo qarshi turish va engib o'tish liberalizmni vujudga keltirdi. U individ uchun muvofiq hayot kechirishga shog'lashga yunaltilgan. Rus liberal fikrlar uchun uni vujudga kelish davrida antidemokratik tendentsiya xos bo'lgan. XIX — XX asrlar astonasida liiberalizm va demokratik g'oyalar kontsepsiyalarini yaqinlashish tendentsiyalari kuzatildi. Rossiyada liberal fikrlarni ravnaqi asosan falsafiy-huquqiy problematikasini tadqiq qilish asnosida amalga oshgan.

Shunday qilib, liberalism o'z taraqqiyoti har xil davrlarida har xil komponentlarni qamrab oldi, yangi doktrinalarni ishlab chiqdi. Bu uni deequbini kuchaytirdi, tarafdorlarini jalb qildi, ammo bu ancha qarshilikli va bir jinlimas qilib qo'ydi. Liberalizmni siyosiy mafkurasi ilimiy doktrinalar talablariga kamroq javob bera boshlaydi. Liberalizni g'oyaviy va siyosiy pozitsiyasini kuchsizlanishi amalga oshadi. Bugungi kunga kelib liberalism o'z g'oyaviy bazasini qayta ko'rib shiqish, yangi ichki oqimlar va modifikatsiya qidirish ostanosida turibdi. liberalism tarixini umuman quyidagi rivojlanish bosqishlariga bo'lish mumkun:

1. XVII-XIX asrlar klassik liberalizmi, mafkurani diniy-dunyoviy tipidan iborat bo'lib, bunda diniy protestant qadiriyaatlar bilan bir qatorda dunyoviy liberal-mag'rufiy qadiriyaatlar ham mavjud bo'ldi.

2. Yangi liberalism, yoki neoliberalizm ham mafkurani dunyoviy tipidan iborat bo'ldi. Neoliberalizmga o'ziga xos qo'simcha liberal neokonservatizm bo'lib, u AQSH va Buyukbritaniyada, hokimiyat tepasida R.Reygan va M.Tetcher bo'lgan davrda, yoki oddiygina davlat mulkini previtizatsya g'oaysida ravnoq topdi.

Liberalism "klassiklari" jumlasiga Lokk, Monteeskies, Bentan va boshqalar kiradi. Ko'chilik hozirgi zamon siyosiy fanlar namayondalari o'zlarini liberallar deb hisoblashadilar. XVIII asrda va XIX asr katta qismida liberallar ozodlik

apostallari tarzida harakat qildilar. Ammo ishlab chiqarishni ravnaqi, urbanizatsiya, iyrik korxonalarni vujudga kelishi, nostabillik, raqobat va monopolizmni og'ir ahvoli, ayniqsa AQSH dagi Ulug depressiya va ikkita jahon urushlari oqibatlari asta-sekin liberalizmni o'zrashiga olib keldi. Krest yurishlari davlatni aralashishiga qarshi va liberalizm qashshoqlarni himoya qilish g'oyalariga va iqtisodiy tizimni nostabilligini oldini olish g'oyalariga o'tib oldi¹⁵.

Liberallar niqtai nazaridan, davlat faqat insonni boshqa insonlar yoki guruhlar tomonidan xurujlardan himoya qilsih va shaxsiy ozodlik doirasini kengaytirish uchungina mavjud bo'ladi. Leiberализm siyosat sohasida avtoritar rejimlarga reaksiya tarzida vujudga keldi. Liberallar naslchilik hokimiyati huquqlarini cheklashga, parlamentli idora intitutlarini kiritishga, havoz berish huquqiga ega shxaslar doirasini kengaytirishga, va fuqoralik ozodlik garantiyasini ta'minlashga untildilar. Bu kabi tadbirlar bir vaqtda siyosiy erkinlikni amalga oshirish va liberallar kuch solib talab qiladigan iqtisodiy islohatlar vositasi deb ham qaraldi.

Liberalism iqtisodiy sohada davlatni iqtisodiy masalalarni echishda aralashuvira reaksiya tarzida namayon bo'ldi. Liberallar mamlakat ichkarisida erkin raqobatni va har xil davlatlar orasida erkin savdo tarafdorlari bo'ldi. Ular niqtai nazariga ko'ra, bozorda raqobat tamoyiliga muvofiq harakat qiluvchi xususiy ishbilarmonlik fundamental iqtisodiy erkinlikni vebosita shakli va siyosiy erkinlik manbai hisoblanadi. Liberallar nazarida, har xil davlatlar orasidagi erkin savdo konfliktlarni echish vositasi xizmatini bajaradi va mumkun bolgan harbiy to'qnashuvlar oldini oladi. Individlal ayrim davlat ichida raqobar sharoitlarida o'z manfaatlarini humoya qilib, vilbosita tarzda butun mamlakat manfaatlarini amalga oshirishni ta'minlaydi¹⁶.

“Liberalizm” so'zi XX asrda, ayniqsa AQSH da butunlay boshqacha ma'noni kasb qildi. Bu tavofut eski va yangi liberallar tomonidan tavsiiya qilayorgan ijtimoiy tuzimni konkret siyosiy shallariga deyarli ta'sir ko'rsatmaydi. XIX asr liberalizmi va XX asr liberalizmi orasidagi farq iqtisodiyot sohasida

¹⁵ Политология: учебное пособие / под ред. А.С. Тургаева, А.Е. Хренова. - СПб.: Питер, 2005. - 560с.

¹⁶ Политология : краткая хрестоматия / [сост. Б. А. Исаев]. - Санкт-Петербург: Питер, 2008. - 218с.

keskin tus oladi. Birinchi liberallar xususiy ishbilormanlik va mamlakarni aralashuvini minimal darajasini qollab chiqdilar. Bugungi liberallar bozorga kam ishonishadi va iqtisodiy faoliyatga davlatni eng keng aralashuvuni ta'qidlaydilar.

XX asrda liberal ayirim oqim olimlari, jumladan Saymons va F.Xayek bul bog'lanish teskari mutonasiblikka ega bo'lishi, ya'niy iqtisodiy liberalizm siyosiy erkinlikga erishish vosiyasi fikrini aytadilar. U o'z holida albatta erkinlik kafolati bolalmaydi, ammo uni zarur olg'i sharti hisoblanadi .

Tarix shunday davlatni bilmaydi, unda siyosiy erkinlik bo'lsinku, ammo iqtisodiy erkinlik bo'lmasin. Nazarya nuqtay nazaridan, siyosiy erkinlikni saqlash hokimiyatni jamlashni nisbiy mustaqil markazlarini mavjud bo'lishini taqoza qiladi. Siyosiy hokimiyat o'z tabiyatiga ko'ra markazlastirishga untiladi. Iqtisodiy hokimiyat esa doimo demarkazlashgan xarakterge ega bo'ladi, chunki harakatdagi bozor vositasi oqrali tashkil qilingan, ammo siyosiy hokimiyatga qarshi turishga qodir. Iqtisodiy va siyosiy hokimiyatni idrok qilishni bitta qolga berilsa, va amaldagi siyosiy erkinliklar uni ruli kimni qo'lida bo'lsa, shuni aynan iqtiyoriga bog'lik bo'ladi¹⁷.

Hozirgi zamon liberalizmi g'arb olamida ancha nufuzli mafkuralar sirasiga kiradi, uni saltanatini hatto alternativasi qolmagan timsoli saltanatiga aylanadi, hozirgi vaqtda, XX asr 90 yillaridan boshlab liberalizm o'zini yangi fazasiga kirdi. Bu "tilla milliarderlar" davlatlari o'ziga xos spekulyativ-moliya liberalizmidir. Radikal liberalizm salbiy soxta fikr bilan mamlakatga munisabatda bo'ladi, davlatni iqtidosiyotni va boshqa siyosiy bo'lmagan faoliyat sohalarini davlar tartiblashtirishiga yetarlisha baho bermaydi, ijtimoiy erkinlikni amalga oshirishni bozor mexanizmlarini qiymatini, shaxsni jamiyatga aloqadorligini bo'rittirib ko'rsatadi. Baholarni liberaliashtirish amaliyoti, ya'niy ularni davlat tartiblashtirishidan xoli qilish radiakl-liberal oylashni o'ziga xos misoli hisoblanadi¹⁸.

¹⁷ Лисичкин, Владимир Александрович. Война после войны: информационная оккупация продолжается - психологические войны - идеология/ В. А. Лисичкин, Л. А. Шелепин. - Москва : Эксмо : Алгоритм, 2005. - 411с.

¹⁸ Политология : краткая хрестоматия / [сост. Б. А. Исаев]. - Санкт-Петербург: Питер, 2008. - 218с.

3.2. Konservatizm

Siyosiy mafkurani kelgusi asosiy turi tarzida konservatizmni ko'rsatish mumkun. Konservatizmni vujudga kelishini olg'i shartlaridan biri XVIII asr Frantsuz burjua inqilobidan keyin liberalizm muvaffaqiyatsizligi bo'ldi. «Konservatizm» termini ilk bor frantsuz yozuvchisi F.Shatobrian tomonidan ishlatildi va mafkurani burjuaziya inqilobiga feodal-aristokratik reaksiyasi tarzida belgiladilar. Terminni o'zi lotincha "saqlayman, himoya qilaman" so'zlaridan kelib chiqadi. Konservatizm siyosiy mafkura tarzida eski boshqaruv tizimini yangi, maqsadlar va g'oyaviy mazmunidan mustaqil bo'lgan nafaqat siyosiy ong tizimidan, balki siyasiy ishtirok qilish tamoiyllari, davlatga, shaxsga, ijtimoiy tuzimga munosabatidan ham iborat bo'ladi. Konservatizmni g'oyaviy va siyosiy ahamiyati qiyinchilik bilan aniqlanadi, buni uchun qator sabablar mavjud. Birinchidan, konservatizmni siyosiy mafkurasi ichki xilma-xilligi kuzatiladi. Uni tarkibida ikkita g'oyaviy yunalish mavjud. Ulardan biri ijtimoiy strukturani uni o'zgarmas shaklida qollab-quvvatlashni zarur deb hisoblaydi. Ikkinchisi siyosiy kuchlarni qarama-qarshi harakatlarini turg'unlashtitishga yunaltirilgan va ilgari siyosiy kuchlarni qayta tiklashni taklif qiladi. Bunda konservatizm siyosiy mafkura tarzida namayon bo'ladi:

- * amaldagi tartib-qoidalarini qollab quvvatlovchi;

- * yuqotilganlarga qaytish.

Konservatizmni har xil yunalishlari umumiy alomatlariga ega: insan tabiyatini yetarli rivojlanamagligin e'tirof qilish va umumiy ahloqiy-diniy qoidalarini mavjudligi, insonlarni tug'ilishidan bir xil bo'lmasligi, sinfiy va ijtimoiy ierarxiya zarurligi e'tirof qilinadi. Bu holda konservatizm uchun xos bo'lmagan radikalizm, nizolarni echishni kuch ishlatish metodlariga untilish namayon bo'ldi, ammo konservatizmni siyosatni ijtimoiy qatlamlar orasida keskinlikni yumshatish olishga qodirligiga ishonchsizlik mavjud.

Jahonda oxirgi o'n yilliklarda uchta mafkuraviy oqimlar: traditsionistlar, liberalistlar va neokonservatizm ajraladi. Oxirgilari XX asr 70 yillari jahon iqtisodiyoti inqiloboga javob tariqasida shakllandi. Neokonservatizm davlatni iqtisodiyatqa aralashish zarurligini e'tirof qiladi, ammo tartiblashtirishni bazor mexanizmlariga ustunlik beradi. Neokonservatizmni siyosiy doktrinasida qator nufuzli qoidalar mavjud: individni davlatga bo'ysunishi, millatlar siyosiy va ma'naviy umumiylikini ta'minlash. Konservatorlar davlati aqloqiy tamoiylariga asoslanishi, individga qonunchilik va huquq tartiboti asosida zarurli turmush sharoitlarini ta'minlashi, bunda fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishi, insonni tabiat bilan munosabatlarida muvozanatni saqlanishi zarur. Bunda neokonservatizmni raqibi bilan munosabatlarda o'ta radikal vositalarni doimo qo'llashga tayor bo'lishi kuzatiladi. Hozirgi Rossiyada konservatizm o'ziga xos tarzda namayon bolmoqda. KPSS liberalizmi hukmronligi davrida "konservator" termini KPSS dan opponentlarini anglatishda qo'llanildi. Ammo tezorada konservatizmga haqiqiy ma'nosi qaytarildi va u o'zini qudratli siyosiy oqim tarzida e'lon qildi. Bugungu kunda konservatizm o'z ta'sirini saqlaydi va kuchaytiradi, ammo faqat siyosiy doktrina tarzida emas, balki intellektual oqim rolida.

"Konservatizm" termini etimologiyasi lotincha conserare – saqlashga borib taqaladi va keng ma'noda jamlash, homoyalashni anglatadi. "Konservatizm", "konservator" tushunchalarini ilmiy leksikonga kiritish frantsuz yozuvchisi F.Shatobrian (1768-1848) nomi bilan bog'lik. Aynan, hozirgi zamon konservatizmini boshlang'ish punkti 1790 yilda E.Berkni "Frantsuz inqilobi haqida mulohozalar" taniqli esseni yoriq ko'rishidan boshlanadi. "Konservatizm" termini o'zi Shatobrian tomonidan 1815 yilda "Konservator" jurnalida asoslanganidan keyin muomaloga kiritildi. Konservativ dasturlarni ravnaqiga rus faylasuflari, sotsiologlari va siyosiy matafakkirlari katta hissa qo'shganlar, ular qatoriga K.Leontev, K.Danilevskiy, V.Solovea, I.Ilinlarni kiritish mumkun¹⁹.

¹⁹ <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

Konservatizm mafkurasi hozirgi zamon siyosiy mafkuralari orasida ahamiyatlilaridan biri tarzida qaraladi. Ammo uni asosiy mazmunini ta'riflashda ancha qiyinchililar mavjud. "Konservatizm" termini o'zi lotincha "conservo" – saqlayman, himoyalaymandan kelib chiqqan. Ammo uni g'oyaviy va siyosiy ahamiyati qiyinchilik bilan idetifikatsiyalanadi, bu esa qator vaziyatlarga bog'lik. Birinshidan, rivojlanish jarayonida liberalizm va konservatizmni tarixiy ma'nolarini inversiyasi amalga oshdi. Masalan, klassik liberalizmni ko'pchilik printsiptial qoidalari – bazor erkinligini talab qilish va davlatni aralashishini cheklashlar – bugungi kunda konservativ deb sanaladi.

Shu bilan bir vaqtda davlatni kuchli tartiblashtiruvchi hokimiyati g'oyasi, u ilgari konservator traditsionistlar tomonidan ilgari surilgan edi, hozirga kelib liberal ongni ahamiyatli komponentiga aylandi. Ikkinchidan, konservatizmni siyosiy mafkurasini ichki xilma-xilligi, geterogenligi oydin bo'lib, u umumiy funktsiyaga – amaldagi ijtimoiy strukturalar oqlash va stabillashtirishni jamlagan har xil yunalishlarni qamrab oladi. Konservatizm mafkuralari tarqatuvchilari dasturiy ijtimoiy tartib-qoidalarini saqlab qolishga yoki ularni qayta tiklashga manfaatdor bo'lgan ijtimoiy guruhlar, qatlamlar va sinflar hisoblanadi.

Konservatizm strukturasida ikkita g'oyaviy qatlam ajraladi. Bittasi ijtimoiy strukturani uni o'zgarmas shaklida barqarorligini qollab-quvvatlashga, boshqasi – qarama-qarshi siyosiy kuchlar va tendentsiyalarni bartaraf qilishga va ilgaridagilarini qayta tiklashga, qayta ishlab chiqishga yunaltirilgan. Konservatizm ushbu kontekstda amaldagi tartib-qoidalarini oqlavchi siyosiy mafkura, barham topganlariga esa appelyatsiya tarzida namayon bo'ladi. Konservatizmni har xil shakllari umumiy belgilarga ega bo'ladi. Ular qamrab oladi: umum ahlohiy tartib-qoidalari mavjudligini va inson tabiyati noetukligini; insonlarni tug'ilishidan teng bolmasligini va inson aql-udroki imkoniyatlarini cheklanganligi, qattiq ijtimoiy va sinfiy ierarxiyalar zarurligini va amaldagi ijtimoiy struktura va institutlarni afzal ko'rishni e'tirof qilisihdi. Konservatizmni siyosiy mafkurasi ma'lum ma'noda

ikkinshilik xarakteriga ega bo'ladi, chunki undan hosila bo'ladigan mafkuraviy shakllar ma'lum davrda ular bajaradigan funktsiyalarini tugatadi.

Konservativ mafkuralarni vujudga kelishi va ma'nosi. Tarixiy jihatdan konservativ mafkura XVII asr oxiri XIX asr boshlarida shakllandi. "Konservatizm" termini (lotinchadan *Conservo* – saqlayman) ilk bor frantsuz yozuvchisi R.Shatonbrian tomonidan qo'llanilgan, u 1818 yildan bohsalap "Konservator" jurnalini nashr qilishi boshlaganlar. Konservativ fikrlar daslabida ijtimoiy hayotni "qozg'almas", tabiiy barqarorligini appelyatsiya qildi, progress g'oyalaridan printsipial inkor qilishga asoslandi. Feodal jamiyati elitar ijtimoy guruhlari antiinqilobiy kayfiyatlari mana shunda tasvirlandi, ular yangi tartiblarga narozi bo'lishdilar. Ammo shu bilan bir vaqtda, konservatizm ma'lum siyosiy kuchlarni siyosiy dasturini namayon qiladi. U bir butun dunyo qarash tizimi, oylashni, atrof olamni qabul qilishni alohida tipi hisoblanadi.

Konservativ mafkurani dastlabki asosi traditsionizm – ijtomiy ongni o'ziga xos tomoni deb hisoblash mumkun bo'lib, u insonni amaldagi ijtimoiy tartib-qoidalarni odattagi yashash muhiti tarzida barqarorlashtirish, saqlab qolish va mustahkamlashga tabiiy untilishlari bilan bog'lik bo'ladi. Traditsionizm qadriyatlarini industrlashtirishgacha bo'lgan ijtimoiy tizim dunyo qarashlar majmiyni tarkibiy qismi hisoblanadi. Ammo ular dastlabida ma'lum fikr kayfiyati, o'zini tutish stili tarzida vujudga keldi. Tabiiy, "instniktiv" traditsionalizm qoshimcha argumentatsiyalarni, iborlar tizimini taqoza qilmaydi. Liberalizm - progress ideallariga, kelajak nomidan o'tmishni inkor qilsihga asoslangan dunyio qarash tizimini vujudga kelishi bilan sharoit o'zgardi. Alternativa tarzida shu bir butun, ratsional asoslangan g'oyaviy-soyosiy doktrina shakklanib boshladi, u tradirsionalizm tamoiyillarini asklantiradi.

E.Berk, J.de Mestra, L.de Bonald, S.Kolrij va boshqalar asarlari himoyalonuvchi, yoki dasturiy konservatizmga asos soldi. Bul kontseptsiya etaklovchu kuchi muqarrar progeressizmga, individualistik va elitar qadriyatlar, aqloqiy utilitarizm, materialistik, siyosotni chuqur pragmatik oirientatsiyasiga

qarshi protest shaxsiga sig'inishdan tashkil topdi. Konservatizm oylashni eng ratsionalistik "son" shaklini, olam va jamiyat haqidagi inson tasavvurlari asosi tarzida inkor qildi. Konservatizm borlikni mexanik qabul qilishga, mantiq shaxsiga sig'inish va ratsionalizm, iqtisodiy determinizmga shunday bilishni qarshi qo'ydi, u esa hayotni bir butun holida qabul qilishga, insonni intuitiv tajriybasiga asoslandi. Konservativ mafkura ijtimoiy pessimizmni alohida turi – inson aql-idrokida femomen mavjudligidan bosh tortishga tayandi, u esa ijtimoiy borlikni barcha tomonlarini ratsional bilib olishga, tirikchilik ma'nosini tusinib etishga, yangi printsiptial ijtimoiy mexanizmni ongli ravishda tuzish va amalga oshirishga qodir.

Konservatorlar tasavvuriga ko'ra, jamiyat taraqqiyoti tabiiy va stixiyali jarayon. Ijtimoiy ijodiyot ratsional tanlab olingan global maqsadlar nomidan ijtimoiy tartib-qoidani sindirishdan iborat bo'lmasdan, balki situativ, oqimdagi vazipalarni sinash va xatolar yoli bilan, echish, pozitiv tajriyba jamlash, pragmatic baza va bazaviy dasturiy qadiriylar orasida balansni quruvchi hisoblanadi. Barqarorlik, muvozanat, o'zviylik bo'lib, u insonni tug'ma gunohi, manmanligini ta'sirini engishga qodir.

Jamiyatni boshqaruv mavjidlighi garovi, konservatorlar fikriga ko'ra, patriarxal davlat. Hokimiyat o'zi vujudga kelishiga ko'ra, quddollik ish. Ammo monarx va aristokrat hokimiyati faqat sacral, muqaddas vakolatlar bilamngina aniqlanmaydi. Mamlakat tepasida avvalo jamiyat taqdiri uchun alohi ma'suliyat yuklangan elita turadi. Bu nafaqat qoni, avvalo ruxi aristokratiya bo'ladi. Ularni hokimiyati garovi – xalqni siyosiy qollab-quvvatlashi bo'lmasdan, balki deyarli shaxsiy xislat, "ezguliklar", dasturlarga sodiqlik, jamiyatni institutlari va iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy tashkilotlari shakllanishi, ko'p asrlik tanlov natijjalariga tayanishga tayyorligi. Konservatizm niqtay nazaridan demokratiya, bu ko'pchilikni kamchilik ustidan oddiy tashkil qiladigan zo'ravonligi.

Demokratik tuzilgan davlat insonlarni birlishtirmaydi, balki iyroqlashtiradi va qarma-qarshi qo'yadi. Bu egoistic intilishlar orasida suniy kompromiss natijjasi

va jamiyatni aqloqiy-siyosiy hamjihatligiga asoslanmaydi. Haqiqiy mamlakat o'z tabiyati va shakliga ko'ra organic hisoblanadi. U nafaqat hizorda yashovchilarni, balki ajdodlar va avlodlarni ko'p avlodlarini qamrab oladi. Bu o'z taqdirida, individual taqdirlarga ajralmaydigan, xususiy manfaatlar yig'indisi bo'lmagan umummanfaatli organizmdir.

“Konservativlik” termini siyosiy muamolaga britaniya priemer ministri R.Pil, konservatorlar partiyasi etakchisi XIX asr 30-40 yillarida kiritdi. Bunda etakchi motiv “torilarni kuchli er egalari identifikasiyasidan xoli qilish va kim amaldagi tartib-qoidalarni saqlashga manfaardor bo'lsa, ularni hammasini birlashtirishga intilish bo'ldi”. Konservatizmni siyosiy mafkura sifatida rasmiylashtirish Yangidavr davri bilan bog'lash qabul qilingan. Ulug' Frantsuz inqilobi vaqiyasi, Ma'rifat asrida olamni yangi qiyofasini shakllanishi konservatizm genezisi tarixiy undiviga javob realitsiyasi sifatida boshli katalizator xizmatini bajardi..

Agar liberalizm va sotsializm avval boshidan sinfiy g'oyaviy-siyosiy oqim tarzida, mos holda burjuaziya va ishchi sinfi vujudga kelgan bo'lsa, bu ma'noda konservatizm bilan gap ancha murakkabroq bo'ladi. Umuman konservatizm ijtimoiy-siyosiy fikr va g'oyaviy-siyosiy oqim sifatida ijtimoiy tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni obyektib tendentsiyalari ahvoliga xavf soladigan sinflar, fraktsiyalar va ijtimoiy guruhlar, nufuzli ijtimoiy guruhlarini go'yalari, ideallari, qoidalari, orinientatsiyalari, qadiriyaatlar me'yorlarini ifodalaydi, oxirgilar nafaqat demokratik kuchlar, balki aholini mulkdor qatlamlari dinamik raktsiyalari tomonidan kuchayib boruvchi qiyinchiliklar va bosimlarni hiss qilishadi²⁰.

Konservativ mafkura o'tmish dasturlarini mustahkamligi tasavvurlariga tayanadi. U qadiriyaatlar choqqilariga asrlar sinovidan o'tgan, shu sababli ham har qanday innovatsiyalar hattoki, o'zida qaysi bir pozitiv elementlarni mujassamlashtirgani bilan ham qarshilik ko'rsata oladi. Konservatizm iqtisodiy

²⁰ Дербишайр, Дж. Денис. Политические системы мира: [справ. : пер. с англ.] / Дж. Д. Дербишайр, Я. Дербишайр. - М. : Рипол Классик, 2004. - 495 с.

sohada mazkur jamiyat uchun dasturiy, odatda agrar-patriarxal munosabatlarni mutlaqlashtirish va erkin bozar va industrial moderizatsiyalashga qarshi turadi. Konservatizm mahalliy mafkura bo'lgani holda, milliy adolat, mazkur jamiyat uchun dasturiy shakllardagi kuchli davlatchilik tamoiyillariga intiladi. Konservatizمنى vujudga kelishi tarixiy sharhi, uni bosh dasturi traditsionizm, skeptizm va organitsizm (organitsizm – XIX asr ikkinchi yarimida tarqalgan metodologik yunalish. Unda jamiyat bir butun organizm, ayrim elementlariga ajralmaydigan deb qaraladi), o'zaro bog'lik kontseptsiyalardan kelib shiqishini olimlar ta'riflaydi²¹.

Organitsizm konservatizm yadrosi sanaladi. Bundan siyosat sohasida nazariy bilishga bo'lgan salbiy yoki skeptic munisabat kelib shiqadi. Bu esa dasturlar va o'zgarishlarga ishtiyoqsizlikga berilib ketishni ilashtiradi. Mafkura odatda narsalarni amalagi ahvolini inson tabiyati haqidagi tasavvurlaridan kelib chiqqan holda yaxchilash takiflarini beradi²².

Konservatizm nazariyaga salbiy munosabatda bo'ladi. Agar mafkurani so'zni haqiqiy ma'nosida nazariya deyilsa, u holda konservatizm mafkura bo'lmaydi. Har qanday mafkura nazariy qoidani qamrab olgan bo'ladi. Shu sababli u odatdagu fikr, ishonich, qulx-atvor tamoiyillaridan, siyosiy qarashlardan, ideal va utopiyalardan farq qiladi.. Traditsionizm qator e'tiqodlarni qamrab oladi: siyosat shakllangan dasturlarga, institutlarga tayanishi zarur va amaliyot turlari har qanday shariotda saqlanishi kerak, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar (avvalo inqilobiy) ishonch qazona almaydi. Boshqacha aytganda, konservatizm ko'pchilik insonlarni moyilliklarini jamlaydi.

Konservativ traditsionizm o'zgarishlarni inkor qilmaydi, E.Berk yozadi: "Agar davlat o'zgarishlar imkoniyatidan mahrum bo'lsa, u holda unda xususiy boyliklari haqida g'amxorlik qilish imkoniyati ham bo'lmaydi". G'amxorlik bu holda o'zgarishlarga munosabat bo'yicha qator talablarni ilgari suradi: ular tashqi sharoitlar o'zgarishiga javob berishi kerak, davlat mavjudligiga, aholi, ma'lumotli insonlar sonini oshishiga, xo'jalik va sanoat orasidagi muvozanatni yangi

²¹ <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

²² Гаджиев, Камалудин Серажудинович. Политология: основной курс: учебник для студентов вузов/ К. С. Гаджиев. - Москва : Высшее образование, 2005. - 460с.

munosabatlari v.h), katta hajmadgi insonlar talabiga reaksiyasi bo'lishi kerak, u esa konkret vazifalardan kelib chiqadi, ular shunday sekin-asta amalga oshishi kerakki, salbiy qo'shimcha oqibatlariga qarshi harakat qilishi kerak.

Shu bilan bir vaqtda haqiqiy konservatizm o'zgaruvchi reallarni hisobga olishi va ularga moslashishi kerak. Konservatizm bunda o'z qodirligini tarixni burilish davrlarida namayon qildi. Masalan, kapitalizmni erkin ishbilormanligi hukmronligi davrida u erkin raqobat, erkin bozor g'oyasini, ulug' iqtisodiy inqiroz va ayniqsa ikkinchi jahon urushidan keyin iqtisodiyotni, ijtimoiy islohatlar, paravon davlat v.h g'oyalarini integratsiyaladi. Ushbu aspektda konservatizm 70-80 yillarda uzoqni ko'zlovchi transformatsiyaga uchradi.

Neokonservatizm oila va din, ijtimoiy barqarorlik, ruwxiy ustuvorlikni taklif qildi, u esa furoqalar va davlatni ahlohiy ma'sudorligiga va ularni o'zaro yordamiga o'ta ushonuvchanlikni, mustahkam davlat tartibiga tayandi. Bozor xo'jaligiga tashqi sodiqlik, ayrim qatlamlar imtiyozini saqlagan holda neokonservatorlar jamiyat va fuqoralarda sof insoniy fazilatlarni, universal ahloqiy qonunlarni saqlashga intildi, bularsiz esa jamiyatni hech bir iqtisodiy va texnik taraqqiyoti inson qalbida paydo bo'lgan ma'naviy boshliqni to'lata olmaydi.²³

Konsevratlarni nazariy va amaliy faoliyati hayotga degan shunday xavf-xatorlardan tug'ilganki, ular dasturiy samoderjaviega, Ma'rifat g'oyalariga, provoslav va partiarxal ukladlarga, liberalizm, masonchilikga, inqilobiy radikalizmga, g'arbchilikga (gallomaniya shaklidagi) va, ayniqsa napoleon agressiyasiga ta'sir ko'rsatdi.

3.3. Sotsial-demokratik mafkura

Sotsializmni vijudga kelishi ijtimoiy ommani ijtimoiy adolatga, shaxsni ijtimoiy himoyalash ko'p asrlilik istaklari bilan bog'likdir. Orzularini izlari esa hattoki anticdavrdam ham uchraydi, o'rta asrlarda ham ahamiyatli rol bajarib kelgan, XIX asr oxiri XX asr boshlarida liberalizmni vujudga keltirdi. Kapitalizm sanoati taraqqiyoti davrida yollama ishchilar sinfi soni ortib, mazkur sinf manfaatlarini

²³ Политология : краткая хрестоматия / [сост. Б. А. Исаев]. - Санкт-Петербург: Питер, 2008. - 218с.

himoya qilishi namayon qilish zarur bo'ldi. Shunga ko'ra doktrina paydo bo'lib, u jamiyatni strukturasini tubdan o'zgartirishni, kapitalizmni sotsializm bilan almashtirishi, bunda burjuaziya tomonidan xalq ommasini eziluvchanligini bo'lmasligi taqozo qilinadi. Ular ishchilar orasida mazkur qoidalarni tarqalishi bilan sotsialistik g'oyalar va nazariyalar deb atala boshladi. XIX asr o'rtalarida shklldi, oxirida esa sotsialistik mafkuraning bosh yunalishlari batamom rasmiylashtirildi, ular ma'lum dastur, nazariy asoslar, ko'p sonli tarafdorlagrga ega bo'ldi..

Sotsializm - bu bayqog'ida shunday yozuv bitilgan jamiyat "Hammasi inson uchun, hammasi inson manfaati ushun" deb tasdiqladi izdoshlari. Bu jamiyatda ishlab chiqarish vositalari xalq qo'lida, inson insonni ezishi, ijtimoiy kamsitilish, millionlab insonlar qashshoqligi va savodsizligi manguga tugatildi, ilmiy-texnik ishsizlikga emas, xalq paravonligiga olib keladi, mehnatga teng huquqlilik ta'inlangan va u "Har kimdan uqubiga, har kimga mehnatiga yarasha" tamoyili asosida mukofatlanadi, milliy tengsizlik tugatilgan, tenglik ornatilgan, barcha millatlar tenglik, do'stlik va birodarligi; erkinlik g'oyasi, inson huquqlari, huquq va majburiyatlari birligi ta'minlangan, ahloqni bitta qonun va normasi harakatda, hamma bilan bitta tartib, shaxsni har tomonlama tarqqiyoti uchun ijoiy sharoitlar yaratiladi, ijtomoiy adolat, jamoaviylik va o'z aro yordamga asoslangan insonga kelajakga o'sishini o'yg'atishga asoslangan sotsialistik turmush tarzi shakllandi.

Sotsializm umuman individlar iqtisodiy erkinligini, raqobat va inson va jamiyat moddiy paravonligi ortishini o'lg'i shartlari tarzida mehnatni mukofatlashni bir xil emasligini baholamaydi va hattoki ahamiyatini inkor qiladi.

Shunday qilib, sotsialistik doktrinada na individ, siyosat, na iqtisodiyot, balki mamlakat bosh nufuzga ega bo'ladi. Sotsializmni tavsiflash uchun shunisi asosiy bo'ladi, sotsialistik g'oyaga yana ishni amaliy tashkil qilish bilan mustahkamlanadi. "Xalqchillik"da rus sotsializmi davrida bu ancha keng tarzida ifodalanadi. "Xalqchillik" g'oyasini amalga oshirish vositalari xilma-xil

bo'ldi – “xalq ichiga aralashish” dan to hokimiyatni xalq egallashi maqsadida “ommaviy qo'zg'ang”gacha bo'ldi. Ya'ni sotsializm “maqsad vositani aniqlaydi” tamoiyli asosida siyosiy kurashni har qanday usulini muvofiq ko'rdi. XX yuz yillikda o'ziga xos belgisi: sotsialistik mafkura nazariy asoslarini modernizatsiyalashga bo'lgan ko'plab intilishlarini bo'lishi. Ammo, jahon taraqqiyoti tendentsiyasiga sotsializm g'oyasi orasidagi XX asrda mos kelmasligi va ularni boshqarishni kuch ishlatish metodlariga moyilligi sotsialistik mafkurani hozirgi dunyoda siyosiy ta'sirini ancha susaytirib qo'ydi.

Sotial-demokratik harakatlar o'zagi tarzida demokratik sotsializm kontseptsiyasi harakat qiladi. Barcha sotsial-demokratik partiyalar XIX asr oxiri va XX asr boshlarida kapitalizm bilan ajralish maqsadlarini qo'yishiga sal qo'ldi. Mazkur g'oya tanqidchilari, sotsializm demokratik bo'lishi mumkun emasligini tasdiqladi, ammo vaqt shuni ko'rsatib bera oldi, sotsializmni totalitar varinatlari: bolshevistik, milliy bo'ladi²⁴.

Marksistik siyosiy partiyalar vebosita “o'z e'tiqodi dogmasi” tarzida Kommunistik manifestga munosabatida o'zlarini sotsialistik partiyalar deb atadi. Kommunizm commou dan kelip chiqib, demak umumiy ma'nosini anglatdii. Hech qanday xususiylik yoq, hammasi umumiy, har kimga talabiga, har kimdan uqubiga yarasha, hamma insonlar tug'ishgan, aqlli; ongli va shunga ko'ra davlat o'tmishda. Biroq, bunga erishish uchun sotsializm orqali o'tish kerak. Rahbari B.Ulyanov (Lenin) bolgan RSDRP (Rossiya sotsial-demokratik ishchilar partiyasi) ilgari surgan qo'ya shunday edi²⁵.

Shu kabi partiyalar Italiya, Germaniya, Frantsiya va boshqa davrlarlarda paydo bo'ldi, bularda sotsialistik demokratik (makrsistik) g'oya qandaydir siyosiy rol bajardi. 1917-yilga qadar sotsialistik termini kommunistik terminga almashtirib kelindi. Liberalizmdan farqli ularoq, unda hech qachon yogana qonuniy nazariya, na bosh ideologlar (erkinlik lozungi har xil davlatlarda ko'p jihatdan farqlanuvchi

²⁴ <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

²⁵ Хайек, Фридрих Август. Дорога к рабству. Социалистическая идеология - Критика / Фридрих Август фон Хайек; [пер. с англ. Михаил Гнедовский, Игорь Пильщиков]. - М.: Фонд "Либер. миссия": Новое изд-во, 2005. - 262с.

faylasuf va siyosatchilarni qamrab oldi)ga ega bolmagan, kommunistik mafkura doimo dohiylarida va shakllangan nazariy konseptsiyasiga ega bo'ldi. Kommunistik harakatni dasturulamal hujjati hozirgacha "Kommunistik partiya manifesti" bo'lib, qolmoqda, u K.Marks, F.Engels tomonidan kommunistlar ittifoqi dasturi tarzida yozildi va ilk bor Londonda nashr qilindi.

Kommunistik mafkura "achhiq amaliyot" ko'rastib berganidek, mutlaq kommunistik dunyoqarashga qurilgan. Inson faoliyatini asosiy qozg'atuvchisi butun olamda "yorqin kelajak" qurish hisoblanadi, ammo hammasini moddiy paravonlikga erishishga intilish egallab "kelgan" ikkinchi o'ringa surib qoyadi. Mafkura kengash ijtimoiy fanida dunyoqarashni nazariy shakllangan tizimini tashkil qiladi. Marksizm-leninizm ilmiy nazariya tarzida nafaq mafkuraga, balki sotsialistik davrlarda uni barcha nomarksistik nazariyalarga murosaga kelmaydigan mafkuralar tarzida ta'riflanadi va tushinishadi²⁶.

Bu partiyaviylik deb nomlangan o'zga fikrlashga toqat qilmaslik murasasizlikni o'zini izolyatsiylashgan ta'liymotga aylantirdi, u o'zidan keyin vujudga kelgan falsafiy, sotsiologik va iqtisodiy nazariyalarni qabul qilmadi. Goyaviy izolyatsionizm, mafkuraviy begonalashish kommunistik mafkurani dogmatizatsiyasini asosiy sabablaridan biri bo'lib, u inqilob oqibatida jamiyatda rasmiy mafkuraga aylanmasdan, uni nazariysiga mos kelmagan hammasi taqiq qilingan paytda bu amalga oshgan edi.

3.4. Millatshilik va fashizm

Millatshilikga fazaviy ta'rif bergan amerikalik sotsiologlar X.Gert va K.Millsga muvofiq, millatshilik bu "biz xil madaniyatga ega ma'lum insonlar guruhi uchun xos aql darajali, mazkur xududta shuqur assotsiasiyada yashovchi va ularni umumtaqdiri uchun moljallnagan jamiyat milliy mamlakatni qollab-quvatlovchi mafkura". Shu kabi, bu "tuyg'u" insonlar gurugini birlashtirib, ular

²⁶ Гаджиев, Камалудин Серажудинович. Введение в геополитику: учебник/ К. С. Гаджиев. - 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Логос, 2003. - 429с.

real yoki tasavvur qiladigan tarixiy umumiy fazilatlariga ega va kelajakda ayrim guruh tarzida yashahga intiladilar”²⁷.

Shu bilan bir qatorda, “ratsionalizm” terminini boshqa, normativ qo’llanilishi – neytral keng tarqalgan. Ko’pchilik nemec mualliflariga muvofiq, natsionalizm milliy tuyg’ularini bo’rttirilgan girertrifik namoyish qilishidan iborat, natsionalistik tuyg’u milliy tuyg’ular ma’nosi, gipertrifik shakli. Rossiya dasturida bir xildagi natsionalizmni patriotizmga qarshi qo’yish ilgari davrlardan tasdiqlangan. V.Dal lug’ati natsionalizmni ta’riflaydi “tor patriotizm shovinizm”. Rus tili izohli lug’atlari natsionalizmni milliy ustunlik mafkurasi va siyosati, o’z millatini boshqalarga qarshi qo’yishi bilan bog’laydi, shuningdek, “milliy ustunlik tuyg’usi, milliy antogonizm g’oyalari, milliy biqiqlik” namayon bo’lishi bilan bog’laydi”²⁸.

“Amerika millatshilik”, “Yaponiya millatshilik”, “Hind millatshilik”, “tatar millatshilik” v.h iboralar natsionalizm so’ziga har xil mazmun berishidan yorqin guvohlik beradi. Shu bilan bir qatorda natsionalistik deb nomlangan siyosiy harakatlar orasida ham gumanistik yunalishlari ham kam emas. Masalan. Hind millatshilik-M.Gandi va uni izdoshlari. Bundan tashqari, natsionalizmga mansub bo’lgan siyosiy amaliyotlar va mafkurlar qatoriga iqtisodiy va madaniy sohadagi davlat protektsionizmi kiradi, uni ta’siri doimo negativ bo’lmagan. Masalan Yaponiya va Koreya “iqtisodiy millatshilik”, yaqin vaqtlarga qadar xususiy bozorlarni oshihga qarshi bo’lib va milliy islab chiqarishni qollab-quvvatlash bo’yicha sharoitlarni ustalik bilan o’tkazishi, shuningdek Frantsiya “madaniy millatshilik” frantsuz madaniyati tarqqiyoti va frantsuz tilini himoya qilishga katta mablag’ sarf qildi²⁹.

Natsionalizm davlatlarni jahon hamjamiyatida integratsiya va dezintergatsiya bo’yicha kuch solishlarni umumlashtirish bilan chambarchas

²⁷ Малахов, Владимир Сергеевич. Национализм как политическая идеология: национализм - теории: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по гуманитарным специальностям и направлениям подготовки / В.С. Малахов ; Нац. фонд подгот. кадров, Моск. школа социал. и экон. наук. - Москва: Университет Книжный дом, 2005. - 315с.

²⁸ <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

²⁹ <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357> Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. Глава 13. Политические идеологии: разнообразие подходов и оценок.

bog'lik. Ammo natsionalizmni funktsiyalari bu bilan cheklanib qolmaydi. Natsionalizm milliy davlatlarni mustahkamlash yoki barbod qilish bo'yicha harakatlari bilan doimo bog'lik bo'lmagan. U shunday insonlar tuyg'ulari va niyatlari bilan oziqlanadi, ular xususiy mavjudligidagi keskin muammolarni milliy birdamlikda umumiy tarix, til yoki madaniyat asosida echadi. Natsionalizm har tomonlama aniqlangan strukturaga ega bo'ladi. Mazkur struktura elementlari millatni organik hamjamiyat, individlarni milliy taalluqliligini antropologik tabiiyligiga ishonch, millat tamoyiliga ahloqiy kriteriy ustunligi, shunugdek, mazkur tamoyilni hokimiyat va nufuzni yagona manbayi ajtaish tarzida namayon qilishdan iborat³⁰.

Natsionalizm alohida siyosiy diskurs tarzida tushunilib, boshqalardan jumladan liberal, konservativ va sotsialistik mulohazalardan qator printsiplial farqlarga ega bo'ladi. Liberal, sotsialistik va konservativ diskurslar natsionalizm bilan juda murakkab munosabatlarda bo'ladi. Ular uni konkurentlari, opponetlari va dushmanlari, balki ittifoqdashi tarzida ham namayon bo'ladi.

Fashizm, natsionalizmni ashaddiy shakli, u moliya kapitali, aynan moliya kapitali elementlarini shovinistik, imperialistik, reaksion jihatlari ustun bo'lgan oshiq terroristik diktatutasini ifodalaydi, bunda esa xalqni o'zi faqat qo'shimcha poyda uchun kurash vositagina dep tushungan. 1922 dan 1945 yillar davrida fashistik partiya va harakatlar hokimiyat boshiga keldi: Italiyada – B.Mussoliy rahbar Milliy fashistik partiya, Germaniyada – A.Gitler rahbar Milliy-sotsialistik ishilar partiyasi, yoki natsislar partiyasi, uni vakili milliy-sotsialistik harakat³¹.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davr xususiyati shunday oqimlarni vujudga kelishi bo'lib, ularda fashistik g'oyalarni va qadriyatlarni dasturiy mafkuralarni elementlari bilan birlashtirishga intilishdi. Bu tendentsiya “yangi o'nglar” atamasini oldi. Hozirgi vaqtda ko'pchilik mutaxassislar fikriga ko'ra,

³⁰ Малахов, Владимир Сергеевич. Национализм как политическая идеология: национализм - теории: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по гуманитарным специальностям и направлениям подготовки / В.С. Малахов ; Нац. фонд подгот. кадров, Моск. школа социал. и экон. наук. - Москва: Университет Книжный дом, 2005. - 315с.

neofashimga o'qshash ichki davlat siyosatini Estoniya va Latviya davlatlari yuritmoqda. Bu davlatlarda har yilda neofashistlar paradlari, SS paradlari o'tkaziladi, SS veteranlari mukofatlanadi, fashitlarga esdaliklar qo'yoladi, sovet soldat-ozod etuvchilar esdaliklari vayron qilinadi. Hozirgi zamon siyosiy mafkuralari radikal dasturlar asosida taraqqiyot qiluvchi mafkuralarni ahamiyatli tarkiviy qismini tashkil qiladi. Radikal mafkuralar siyosiy va ijtimoiy tuzumni tubdan o'zgartirishni zarur deb hisoblaydi. O'ng va so'l radikalizmga bo'linadi. O'ng radikal mafkura o'zini har xil shakllarda, asosan fashitlik harakat turida namayon qildi.

Hozirgu vaqtda fashizm ikki tomonlama qabul qilinishi shakllandi. Bittasi XX asr 20 yillarida Germaniya, Italiya, Ispaniya shakllangan va mazkur davlatlarni urushdan keyingi inqirozdan chiqish vositasi xizmatini bajaruvchi siyosiy mafkurani konkret formasini tushunadi. Boshqalari esa, fasizm- bu ma'lum mazmuniga ega bo'lmagan va qayerda siyosiy kuchlar demokratiyani bug'ib qo'yish, hokimiyatni egallash va idrok qilish maqsadini ko'zlagan mafkuradir. Fashizmni siyosiy asosi moliyaviy va siyosiy qollab-quvvatlovchi va demokratiyani bug'ib qoyishga intiluvchi jamiyat doirasini manfaatlarini doimo ifodalab kelgan.

Fashizmni tarixiy vatani Italiya va Germaniya, fashizm asoschisi esa italiya sotsialistlari sobiq yetakchisi Benito Mussolini hisoblanadi. Fashistik mafkura markazida harviy ekspansiya, jangovar antikommunizm, rasizm, shovinizm, shuningdek, ishchilar sinfi va barsha mehnatkashlarga qarshi g'oyat zurovonlik shakllarini qo'llanuvchi, siyosat va iqtisodiyotni tartiblashtirishni davlat-monopolistik metodlarini, fashistik partiya va tashkilotlarni uchun ommaviy baza yaratish maqsadli demagogiyani keng tarqatish g'oyasi qo'yiladi.

Fashizmni klasshik shakli A. Gitler natsinal –sotsializmi. Fashizma nemets vertsiyasi reaksion irratsionalizm, hokimiyatni totalitar tashkil qilishi va o'ta rasizmi bilan ajralib turadi. German fashizmi kontseptsiyasida qon va iqrni sofligin saqlaw asosiylar hosoblandi. German milliy-sotsializmi nazariyachilari o'z

mafkurasini shunday tuzishadiki, unda qandaydir o'ylab topilgan xaliq – “ariylar”ga ustunlik beriladi. Demak, hozirgi “ariylar”ga nemetslar, inglislər va qator shimoliy evropa xalqlari kiritiladi. Davlatga ikkinchi darajali rol berilib, birinchi darajali orin irqni sofliqin saqlash qo'yildi.

Fashizm Ikkinchi jahon urushini vujudga kelishida asosiy rol o'ynadi, ammo harbiy va ma'naviy mag'lub bo'ldi. Shunday bo'lsa ham, u tez orada neofashizm shaklida qayta o'yg'andi. Neofashistlar “keskinlik strategiyasi” terminin qo'llanib, terroristik va boshqa aktsiyalarni aholini siyosiy baqaror qismi orasida amaldagi hukumatni ijtimoiy tartib-qoidalarni saqlashga qodirmasligi haqida fikr o'yg'atishni ta'minlab, shu orqali saylovchilar guruhini neofashistlar “qushog'iga” tortadi. “Neofashistlar” guruhleri va haraktlari faoliyati har xil davlatlar demokratik institutlarni xavf ostiga tushirdi, siyosiy inqorozlar va keskinliklarni vizudga keltirdi va keltirmoqda. Sunday qilib, fashizmni (ong radikalizm) ancha munosib g'oyaviy asosi shunday doktrina bo'ldiki, jamiyatni u u yoki bu irqiy, ijtomoiy, sinfiy, etnik guruhlarini boshqalardan ustinligini targ'ib qilishadi. Fashistlik qayta tiklanishdan ham milliy, ham kommunistik, ham sotsialistik mafkuralarni ihtimoiy bo'lishlarini kafolatlanishi mumkun bo'lmaydi, chunki, ular jamiyatni ijtimoiy qayta qurish tamoiyillariga asoslangan, bunda esa qaysi bir ijtomi y guruh, qatlamni sharoiyatini ustinligini ta'minlashni saqlap qoladi va mazkur guruhlariga tegishli ijtomoiy statusni ta'minlash uchun radikal metodlar va vositalarni taklif qilishadi.

So'l radikal oqim ijtomoiy differentsatsiya, liberal domokratiyani cheklanganligiga, demokratiyani elitar xarakteri va boshqalarga reaktsiya tarzida tarixiy vujudga keldi. Evropada bir qancha burjuaziya inqiloblarini g'alaba qilishleri mauta qil so'lradikal harakatlarni vujudga keldi. Evropada bular bilan bir qatorda so'lradikal mafkura paydo bo'lib, u ichki birjinslimasligi va noaniqligi yorqin antikonservativ va antiliberal xaraterga iye boldi.

So'l radikal mafkirani, g'yalar majmui va kontseptsiyalar taraqqiyoti sekin-asta amalgam oshadi. So'lradikalizm sotsialistik fakir asnosida taraqqiy

qiluvchi tamoyillar va g'oyalarga tez-tez murojaat qiladi, ammo asosiysi shunday tayanch nuqtasini topishga doimo intilishadi, so'lradikallar uni pozitsiyasini nafaqat asoslaydi, balki protest simvoliga aylanishi zarur. Solradikalizm kontseptsiyasi g'yalar va tamoyillarni keng doirasiga tayanadi, bu esa bir necha o'n yilliklar davomida uni tezkor evolyutsiyasi va ichki strikturasini bir xil bolmasligi bilan tushuntiriladi. So'l radikalizm tanqidini obyektiga katta biznes, harbiy-sanoat majmui bo'ladi. Siyosiy talab birinchi o'ringa chiqib oldi.

Ko'pchilik talablar huquqiy bo'lishiga va ularni Konstitutsiyada mustahkamlanishiga qaramastan ular hokimiyat tarafidan qandaydir chaqiriq, siyosiy agressiya deb qabul qilindi va keskin qarshilikka uchradi. Shu sababli keyinchalik buntar xarakterdagi talablar qoyilib, u amaldagi tuzimni uzilishiga va uni tap-mor qilishga yunaltirildi. Ammo tizim joyida tura oldi, ammo so'l radikalizm tubanga ketdi. Uni ishtirokchilari ekstremistik va terroristk guruhlarga tarqalib ketishdi. Yoqirida ta'qidlagan mafkuralar bilan bir qatorda dunyoda milliy mafkyralar, ayniqsa, milliy hamjamiyat shakllanayotgan davlarda katta rol bajaqmoqda. Natsionalizm "millat" oliy g'ayritarixiy va g'ayrisinfiy ijtimoiy birlik shakli deb ulug'laydi. Natsionalizm uchun milliy hamjihatlik va ustuvorlik g'oyasi muhim, u tarixiy vaziyat va millatlartaro muloqatga bog'lik holda taraqqiy etadi.

Umuman, bu tip mafkurasi fuqoralarni shunday talablarini ifodalaydi, ular manfaatlari o'z ijtimoiy statusini milliy mansublik bilan bog'lik hollda kuchaytiradilar. Siyosiy kuchlar tashqi sharoitlar va aholini milliy o'zini anglashi darajasiga muvofiq madaniy o'ziga xoslikni himoya qilish, geosiyosiy fazani kengaytirish yoki xususiy xududi va suvrininetini tashqi xurujlardan himoyalashni ilgari suradi.

3.5. Milliy- mafkura

Mafkura_biror ijtimoiy guruh yoki qatlam, millat, davlatning ehtiyojlari, maqsadlari, intilishlarini, ijtimoiy-ma'naviy tamoyillarini ifoda etadigan g'oyalar, ularni amalga oshirish usul va vositalar tizimidir. O'zbekiston xalqining milliy istiqlool mafkurasi aholini jipslashtirish, buyuk davlatni qurishda birgalikda harakat

qilishga, bu ishda har bir fuqaroning o`rni bo`lishga safarbar etadi. Har qanday mafkura diniy, ilmiy, dunyoviy va falsafiy ta`limotlar asosida yaratiladi, chunki shunday ildizlari mavjud.

Mafkuraning dunyoviy ildizlariga ma`rifiy dunyoga hos iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy munosabatlar majmu`asi kiradi.

“Mafkura” atamasi arab tilidan olingan bo`lib fikrlar yig`indisi, qarashlar, e`tiqodlar tizimi ma`nolarini anglatadi. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov mafkuraga shunday ta`rif bergan:

Odamlarning ming yillar davomida shakllangan dunyoqarashi va mentalitetga asoslangan, ayni vaqtda shu xalq, shu millatning kelajagini ko`zlagan va uning dunyodagi o`rnini aniq-ravshan belgilab berishga xizmat qiladigan, kechagi va ertangi kuni o`rtasida o`ziga xos ko`prik bo`lishga qodir g`oyani men jamiyat mafkurasi deb bilaman (3, 89 bet). Mafkura bir yo`nalishdagi chambarchas bog`langan g`oyalar tizimi bo`lgani uchun uning ham diniy, ilmiy, dunyoviy, falsafiy va axloqiy ildizlari mavjud.

Mafkuraning funksiyalari:

1.Baholash.2.Oldindan aytib berish.3.Bilish. Shunga o`xshash milliy mafkuramizning quyidagi funksiyalari bor: 1.Dunyo qarashlik bo`lishi.2.Qadriyatlarni o`rganish va ishchil davom ettirish. 3.Tarbiyaviylik.4.Birlashtiruvchilik va uyushtiruvchilik.5.Tashkillashtirish va safarbar qilish. 6.Shaxs, millatlar manfaatlarini himoya qilish.7.Milliy mustaqillik asoslarini mustaxkamlash va g`oyaviy jihatdan ta`minlash.

G`oya va mafkuralarning xususiyatlari quyidagilardan iborat:1.Ijtimoiy yo`nalishda ekanligi. 2.Ilmiylik. 3.Haqqoniylik, hayot bilan bog`liqlik.4.Harakatchanlik.5.Rovshanlik va omaboplik.

6.Kurashchanlik.7.Insonparvarlik yoki gumanizm.8.Ijodiy rivojlanishda bo`lishi. Milliy istiqlol mafkurasining xususiyatlari: 1. Mustaqil dunyo qarash, erkin fikirlash, siyosiy faollik:2. Milliy o`zlikni anglash. Arxeologik qazishmalar natijalari, eski so`g`d, xitoy, arab, foris, o`zbek tillardagi yozilgan qo`lyozma asarlarga ko`ra o`zbek davlatchiligiga tahminan 3000 (uch ming) yil bo`lgan bo`lsa, shundan bor – yo`g`i 380 (uch yuz sakson yil) mustaqil bo`lganmiz.

Bu hisobga 1991 yil 31 avgustdan to shu kungacha bo`lgan 19 yil mustagilligimiz ham kiradi. 3. Tarixiy xotiraga sadoqat. 4. Milliy qadriyatlarni rivojlantitish.

5. Milliy mentalitet yoki fikirlash va amaliyot tarzidagi rivojlanishning ijobiy va salbiy tomonlarining mavjudligi.

Mafkuraning asosiy turlari: 1.Siyosiy; 2.Diniy; 3.Milliy; 4.Progressiv yoki o`sb boruvchi; 5.Reaksiyon yoki buzg`unchi.

G`oya va mafkuralarning shakllari quyidagilardan iborat:

1. Totemizm. Ushbu atama hindular tilida “Uning ruhi” ma`nosini anglatadi. Ushbu mafkura hayvon va o`simliklarga ishonishni targ`ibot qiladi
2. Anemizm atamasi lotin tilidan olingan bo`lib, jon, ruh, ma`nolarini anglatadi va ularning mavjudligiga ishontirishga harakat qiladi.
3. Fetishizm so`zi portugaliya va fransuz tillaridan olingan bo`lib “sehirli narsa” ma`nosini anglatadi va jonsiz narsaga ishonishdan iborat.
4. Hinduizm. Hindistondagi milliy dinlardan biri. U aholini to`rt qatlamga ajratadi ruhoniylar-brahmanlar, harbiy-kashatralar, savdogarlar va hunarmandlar
5. Ludaizm-yahudiylar dini shu nomli qabila nomidan olingan
6. Kanfutsiylik millodan avvalgi 551-479 yillarda yashagan mashhur Xitoy faylasufi nomidan olingan. Ushbu ta`limot osmon qudrati va inson munosabatlariga asoslanadi.
7. Sintoizim- yaponlarning milliy dini. Ushbu ta`limotning asoslaridan biri bu imperator, vazirlar, hokimlar, ota-onani, buyrug`i, topshirig`i va gaplari so`zsiz muhokama etilmasdan bajarilishi lozim.

8.Xristiyanlik – I asirda yahudiylar dini asosida paydo bo`lgan hozirgi kunda uchta jahon dinlaridan biridir.

G`oya va mafkuralarning dastlabki ko`rinishlarga quyidagilar kiradi:

1.Monizm yunoncha “monos” sozidan olingan bo`lib, bir yagona ma`nosini anglatadi. Bunga ko`ra, olamning asosi yagonadir. 2.Dualizm –olamning asosi ham ruhiy, ham moddiy qismlardan iborat ekanligi haqidagi ta`limot.

3.Plyuralizm- olamning asosida ko'p narsalar yotishi haqidagi ta'limot. Bundan tashqari, Plyuralizm siyosiy atama sifatida ko'p fikrliylilik, ya'ni har bir mommoni hal etishda ko'p qarashlar va fikrlar bo'lishini talab qiladi. 4.Idializm- borliq va odamning yaratilishi, yashashi va rivojlanishida ilohiy va ruhiy tamoillar ustuvor ekanligi haqidagi ta'limot. 5.Materializm- borliq va odamning paydo bo'lishi, yashashi va rivojlanishida modda yoki materiya hamda uning hossalari ustuvor ekanligi haqidagi ta'limot. 6.Teizm- xudo va ilohiylikni mutloqlashtirish. 7.Ateizm- xudosizlik, ya'ni daxriyliknini mutloqlashtirish. **Ulardan tashqari, insoniyat tarixida mafkuralarning quyidagi shakillari ham mavjud bo'lgan:** 1.Konservatizm- Bu atama lotincha so'zdan olingan bo'lib, "himoya" ma'nosini anglatadi. Uning asosida eski axloq, tartib – qoidalarni asrash va davom ettirish yotadi. 2.Liberalizm- lotincha so'z bo'lib, shaxs erkinligi va manfaatini ma'nolarini anglatadi. 3.Anorxizm- atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, siyosiy hokimiyat va revolyutsion kurashni inkor etadi.

Ushbu mayda burjuaziya oqimi bolshiviklarning Petrograddagi 1917 yil 25 oktyabrdagi socialistik inqilabi arafasida vujudga keldi. Uning yirik vakili ataman Maxno va minglab tarafdorlari. 4. Sozial refarmizm-Jamiyatni qayta qurish haqidagi ta'limot. 5.Kommunizm- atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, umumiy ma'nosini anglatadi. Bu ta'limotni asoslari XIX asrining 40 yillarida Karil Marks (1818-1883) va Fridrich Ebgelslar (1820-1895) tomonidan yaratilgan. XIX asrning ikkinchi yarimida shu buzg'unchi ta'limot asosida g'rbiy Evropaning bir qator mamlakatlarida 10 dan ortiq inqiloblar bo'ldi. XX asrning boshida Rassiyada Bolshiviklar harakatiga V.I.Ulyanov (Lelin),G.V.Plexanov, M.M.Trotskiy va boshqalar rahbarlik qildilar.

Mafkura oqimlari turlariga: 1)Irqchilik; 2) Shovinizm; 3) Zo'ravonlikl 4) Dohiy shaxsiga sig'inish; 5) Davlatning yalpi hukumronligi; 6) Shaxs ustidan nazorat o'rnatish; 7) Miletarizm va boshqalar kiradi. 7. Radekalizm- lotincha so'dan olingan bo'lib, "tomir" ma'nosini anglatadi.bu mayda burjuaziya oqimidir.

Milliy mafkuraning turlariga: 1) mustaqillik; 2) milliylik; 3) taraqqiyot qoshish mumkin. 1.liberal;2.konservativ;3.milliy istiqlol mafkurasi;4.ekologik – siyosi;5.diniy – siyosi mafkuralar; ularga quyidagilarni qoshish mumkin: Islom taraqqiyot yo’li; Xristiyan – demokratik.

Salbiy mohiyatga ega bo’lgan siyosiy mafkuralar: 1.fashistlik; 2.komunistik yoki bolshiviklar mafkurasi; 3.shovinistik, yoki ota millatchilik; 4.anarhistik, ya’ni siyosi hokimiyatni tan olmaslik; 5.diniy- siyosiy mafkuralar, masalan: vahobiylik;Xizbut – tahrir va boshqalar; Demak g’oya va mafkuralarning turlari, shakllari, guruhlari va ta’riflari mavjud.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti milliy g`oya va mafkura haqida fikr yuritib, uni shunday ta`riflagan: “Xalqni buyuk kelajak va ulug`vor maqsadlar sari birlashtirish, mamlakatimizda yashayotgan, millati, tili va dinidan qat’iy nazar, har bir fuqaroning yagona Vatan baxt – saodati uchun doimo mas’uliyat sezib yashashga chorlash, ajdodlarimizning bebaho merosi, milliy qadriyat va an’analarimizga munosib bo`lishga erishish, yuksak fazilatli va komil insonlarni tarbiyalash bo`lishga erishish, yuksak fazilatli va komil insonlarni tarbiyalash, ularni yaratuvchanlik ishlariga da’vat qilish, shu muqaddas zamin uchun fidoyilikni hayot mezoniga aylantirish milliy istiqlol mafkurasining bosh maqsadidir”¹.

Milliy g’oynaning ijtimoiy vazifasi bilan “milliy istiqlol g’oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar” fanining vazifasi ham bir-biridan farq qiladi. Bu farqlar g’oynaning inson va jamiyat hayotidagi hamda ijtimoiy tafakkur va ta’lim – tarbiya tizimidagi funksiyalari o`rtasidagi o`ziga xosliklardan kelib chiqadi.

Mafkuraning maqsadlari:1.Ma’lum go’yada ishontirish.2.Aholini uyushtirish va jipslashtirish. 3.Barcha sohalaridagi islohatlarga yo`naltirish yoki safarbar etish. 4. Bugungi va ertangi kunning harakat dasturi bo`lish. 5.Manaviy rag`batlantirish. 6.G`oyaviy tarbiyalash. 7.G`oyaviy immunitetni shakllantirish.

Mafkuraning asosiy vazifalari: Dunyo qarashni shakllantirish.Uyushtirish.Safarbar etish.G`oyaga ishontirish.Harakat dasturi

bo`lish. G`oyaviy immunitetni shakllantirish. Ma`naviy ag`batlantirish. Faoliyat mezonini bo`lish. G`oyaviy tarbiyalash.

Milliy istiqlol mafkurasining vazifalari. Umummilliy birlik muhitni yaratish. Milliy dunyo qarash va erkin tafakurni shakllantirish. Erkin fikrli siyosi faol insonlarni tarbiyalash. Milliy qadriyatlarni rivojlantirish. Milliy o`zlikni anglash. Tarixiy xotiraga sadoqat. Milliy iftixor va guruhni tarbiyalash. O`zbekiston yagona vatanim tuyg`usini shakllantirish. Milliy tabiatimizga xos bunyodkor fazilatlarni rivojlantirish.

X U L O S A

Mafkura – qarashlar va g'oyalar tizimi bo'lib, u insonlarni hamjihatlikga va bir-biriga munosabatlarini baholab, har xil sinflar, guruhlar, jamiyat manfaatlarini ifodalaydi. Har bir mafkura aholi orasida o'zin-o'zi targ'ibot qilish yoli bilan keng tarqaladi. Targ'ibot amalga oshiriladi: og'zaki, bosma, ko'rgazmali. Mafkuralarni bu tomoni OAV vujudga kelishi bilan namayon qilindi, u esa XIX asr o'rtalaridan boshlab tarqala boshlagan. Har bir mafkura shuni egallab olishga intiladi, u olam haqida ishonarli bilim beradi, har xil siyosiy tashkilotlar jamiyatda o'tmish va hozigi kun haqida o'z baholarini, kelajak haqida o'z tasavvurlari tarqatishga intilishadi.

Ammo amalda har qanday mafkura doimo to'la bolmastan, balki doimo uni vujudga keltirgan falsafiy ta'limotni faqat bir qismini bayon qiladi, doimo bu qismini xalq uchun odatdagidek bo'lgan tasavvurlar bilan bog'laydi. Shunday qilib, quyidagi xulosaga kelish mumkun:

a) mafkura tarixiy vaziyat va xalq madaniyatiga bog'lik bo'lib, u ular orasida tarqaladi;

b) har xil mafkuralar faqat bitta falsafa asosida tuziladi, bir-biriga qarama-qarshi kelishi mumkun.

Mafkuralar insonlar orasida keng yoyilish darajasiga, o'lchami, mazmuniga ko'ra har xil, asosiylari: liberalizm, konservatizm, sotsializm va natsional - sotsializmdir. Mafkuraviy funktsiya davlatni ahamiyatli funktsiyalaridan biri, obykti esa uni ta'siri fuqaralar huquqiy ongi va ijtimoiy ongni boshqa shakllari namayon bo'ladi. Mamalakatni mafkuraviy faoliyati umummilliy manfaatlarni akkumulatsiyalashga va ularni davlat siyosatida amalga oshirishda yordam beradi, moddiy, moliyaviy va inson resurslarini ularni ijtimoiy-ahamiyatli maqsadlar uchun poydalanishga mobilizatsiyalashni ta'minlaydi.

Mafkura madaniyatni tarkibiy qismi tarzida bo'ladi, va borlikni qabul qilish va interpretatsiyalash modellerini yaratadi, so'nra esa aholini ma'lum qulx-atvorini shakllantiradi, bunda konkret harakatlar namayon bo'ladi. Mafkurani o'ziga xosligi shunda namayon bo'ladi, avvalo, u:

а) ko'p hollarda hokimiyatga assimetrik munosabatlari bilan doimo bog'langan;

б) qator ahamiyatli ijtimoiy funktsiyalarni bajaradi, ularsiz jamiyatni mavjudligi mumkin bo'lmaydi (yunaltirish, intergatsiya, mobilizatsiya, sotsializatsiya va hakoza);

в) fandan farqli ularoq emotsional baholashlar, ularni qat'iy isbotlar bilan almashtirgan holda, yol qo'yiladi;

г) ilmiy nazariyaga aylanadi, ammo nafaqat ilmiy faktlar va tadbirlar, balki materialni, uni yetarli ilmiy asoslanbagan holda ishonarli qilib yashiruvchi leksik usullarga ham tayanadi;

д) “todalar” terminlarida ratsionallashtirilgan, ammo tinishlantiruvchi yoki qavfli deb qabul qilinivchi sharoitlarni tushuntiradi, ya'ni bunday sharoitlarni simvolik shaklda ratsionallashtirish usullarini qisqacha turda taklif qiladi.

Mafkura tizimli ta'lim bo'lib, u mafkurani quyidagi tizimostilarini qamrab oladi, ijtimoiy, milliy, davlat, ahloqiy, siyosiy, huquqiy va boshqa. U dunyoviy bo'lishi, hozirgi zamon fani yutuqlariga asoslanishi kerak³².

Amaldagi siyosiy partiyalar va harakatlarga qarab, bizni jamiyatda bugungi kunda har xil mafkuraviy qarashlar – bular ham marksistik-leninlik, ham neokonservativ, ham liberal, ham milliy qarashlar yonma-yon yashamoqda. Shu sababli mafkuraviy tanlov etarlicha keng. Ammo zamonaviy jamiyatida demafkuralashtirishga chaqiriq ham eshitilmoqda. Qayd qilingan amerika sotsiologi D.Bell yozadi, har qanday mafkura barbod bo'lishga muqarrar, u o'zini-o'zi vayron qiladi, ma'lum ma'noda jamiyatga yolgan turmushni hadya qiladi. Boshqacha aytganda, mamlakatda mafkurani zarur emasligi tushuntiraladi, geyoki davlat umumg'oyalasriz faoliyat ko'rsatish va taraqqiy etish uqubiga ega. Shu tarizda savolni qo'yish mumkin bo'lmasa kerak. Gap avvalo shunday mafkurani yaratish haqida bormoqdaki, qadiryatlar insonga, uni huquq va erkinligiga qisim tushurmasligi, ularni poydalanishga yordam bermog'i zarur.

³² Кара-Мурза, Сергей Георгиевич. Идеология и мать её наука: монография / С. Кара-Мурза. - М.: Алгоритм, 2002. - 253с

Maffkuralardan umuman bosh tortishga chaqiriqlar asossiz. Mafkuraviy doktrinalar hayoti hozirgi olamda uzilishga tushmaydi, balki davom etmoqda. Tarix shunday bir siyosiy tizimni bilmaydi, u mafkuraviy qadriyatlar bilan bo'g'lik bo'masin. Demokratiya erkinligi kabi umuminsoniy qadriyatlarni tushunish bugungi kunda dunyoni turli burchaklarida turlichadir. Bugungu kunda biz demokratiyani har xil tiplari haqida gapirishimiz mumkun. Bu esa faqat ijtimoy, siyosiy, huquqiy va boshqa jarayonlarni tartiblashtirishni mexanizmalrini murakkabligini tasdiqlaydi.

Hozurgi zamon sharoitlarida jamiyatni muvafaqiyatli rivojlantirish uchun yagona ijtimoiy mafkura zarur, u ko'pchilik aholi, shuningdek davlat tamonidan e'tifor qilinishi, xalqni manfaatlaridan, iqtisodiy va ijtimoiy talablaridan kelib chiqishi. Davlatni tarixiy tajribasini hisobga olishi, patriotizm g'oyalarini qo'llanishi va shu tariqa bizni ko'p millatli Vatanimiz o'zagi bo'lib qolishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. “O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi”—T. O`zbekiston. 2012 yil.
2. Karimov I.A. “O`zbekiston o`z istiqlool va taraqqiyot yo`li” -T.: O`zbekiston. 1992 yil.
3. Karimov I.A. “ Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq , millatni – millat qilishga xizmat etsin” -T.: O`zbekiston. 1998 yil.
4. Karimov I.A. “O`zbekiston XXI asr sari intilmoqda “ -T.: O`zbekiston. 1999. yil.
5. Karimov I.A. “ Milliy istiqlool mafkurasi – xalq e`tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir” -T.: O`zbekiston. 2000 yil.
6. Karimov I.A. “Milliy mafkura-davlatimiz va jamiyatimiz qurilishida biz uchun ruhiy-ma`naviy kuch-quvvat manbai “ -T.: O`zbekiston. 2000 yil.
7. Karimov I.A. “Yuksak ma`naviyat engilmas kuch “ -T.: O`zbekiston. 2008 yil.
8. Karimov I.A. “Bosh maqsadimiz-keng ko`lamli islohotlar va modernizatsiya yo`lini qat`iyat bilan davom ettirish “ -T.: O`zbekiston. 2012 yil.
9. D.Alimovaning “Insoniyat tarixi – g`oya va mafkuralar tarixidir” -T.: Ijodiyot dunyosi. 2002 yil.
10. Bazarbaev J.« Milliy ideya – bizin ideyami`z». Nokis «Bilim» 2003j.,34-bet.
11. Begmatov A, Rustamova Rning “Milliy g`oya targ`iboti va madaniy – ma`rifiy tadbirlar” -T.: Ma`naviyat. 2008 yil.
12. H. Boboev , Z.G`ofurov, Z.Islomovlarning “Milliy istiqlool mafkurasi va taraqqiyoti” -T.: Yangi asr avlodi. 2008 yil.
13. H.Boboev, Z.G`ofurovlarning “O`zbekistonda siyosiy va ma`naviy-ma`rifiy ta`limotlar taraqqiyoti” -T.: Yangi asr avlodi. 2001 yil.
14. “Vatan yurakdagi javohir” -T.: Yangi asr avlodi. 2001 yil.
15. Гаджиев, Камалудин Серажудинович. Политология: основной курс: учебник для студентов вузов/ К. С. Гаджиев. - Москва : Высшее образование, 2005. - 460с.
16. A.Jalolovning “O`zbekiston: mustaqillik, ma`naviyat mafkura.” -T.: O`zbekiston. 1994 yil.

17. Малахов, Владимир Сергеевич. Национализм как политическая идеология: национализм - теории: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по гуманитарным специальностям и направлениям подготовки / В.С. Малахов ; Нац. фонд подгот. кадров, Моск. школа социал. и экон. наук. - Москва: Университет Книжный дом, 2005. - 315с.
18. N. Jo`raevning "Tarix falsafasining nazariy asoslari" -T.: O`zb. 2008 yil.
19. M. Imomnazarov, U. Saidovlarning "Milliy taraqqiyotning ma`naviy axloqiy asoslari" -T.: Akademiya. 2005 yil.
20. "Markaziy Osiyo: g`oyaviy jarayonlar va mafkuraviy tahdidlar" -T.: Ijod dunyosi. 2002 yil.
21. S.Mamashokirov, Sh.Tog`aevlarning "Erkin va farovon hayot qurilishining g`oyaviy masalalari" -T.: Ma`naviyat. 2007 yil.
22. Sh. Madaevning "Milliy mintalitet va demokratik tafakkur" (-T.: Toshkent. 2007 yil.
23. "Ma`naviy yuksalish yo`lida" -T.: Ma`naviyat. 2008 yil.
24. Q.Nazarovning "Milliy istiqlol g`oyasining asosiy maqsad va vazifalari" -T.: Ijod dunyosi. 2002 yil.
25. U.Saidovning Milliy g`oya va ma`naviy taraqqiyot tamoyillari " -T.: Akademiya. 2005 yil.
26. "Milliy g`oya va rahbar ma`naviyati" -T.: Akademiya. 2007 yil.
- 27.Алексеев, Петр Васильевич. Социальная философия ценности - мораль - идеология: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности "Философия" / П.В. Алексеев ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Филос. фак.. - Москва: Проспект, 2005. - 253с.
28. J. Tulenov, K.Yusupov , Z. G`ofurovlarning "Istiqlol taraqqiyot mafkurasi: maqsad va yo`nalishlari" -T.:O`zbekiston. 1993 yil.
29. Sh.Turaevning "Demokratik jarayonlar va milliy g`oya" -T.: Ma`naviyat. 2008.
- B.Umarovning "Globallashuv ziddiyatlari" -T.: Ma`naviyat. 2008 yil.
30. X.Xudoyberdiev va boshqalarning "O`zbekistonning mustaqillik taraqqiyoti va mafkuraviy jarayonlar" -T.: Ijod dunyosi. 2002 yil.
31. X.Xudoyberdievning "Mustaqillik va mafkuraviy muammolar: g`oyaviy bo`shliq va zaruriy g`oyalarning jamiyatimizga ta`siri// milliy g`oya va rahbar ma`suliyati" -T.: Akademiya. 2007 yil.

32. A.Choriev, A.Mansurovlarning “G`oya, tarix va milliy tafakkur “ (-T.: O`zbekiston milliy faylasuflar jamiyati. 2002 yil.
33. G`.Shodievnig “Ma`naviyat va yoshlar” -T.: Ma`naviyat. 2008 yil.
34. A.Erkaevning “O`zbekiston yo`li-T.: Ma`naviyat. 2011 yil.
35. M.Quronovning “Ezgu g`oyalar ro`yobi” -T.: Ma`naviyat. 2011 yil.

Ajiniyoz nomidagi NDPI Tarix fakul'teti «Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va hukuq ta'limi» bakalavr ta'lim yo'nalishi 4 «b» kurs bitiruvchi talaba Tursinbaev Izzatbek Aminbaevich «Mafkuraning turlari» mavzuidagi yozgan bitiruv malakaviy ishi

ANNOTATSIYASI

Bitiruv malakavi ishimizning dolzarbligi – ushbu ishda ko'rib chiqiladigan muammo, u bizni dawrimizda ham dolzabdir, chunki davlat va jamiyatni ravnaqi hozirgi zamon kontseptsiyasini ilgarida jamlangan tajribaga tayanmasdan shakllatirishga untilish samara bermaydi. Mazkur masala echimini topish davlat rivoji modellarini ishlash tamoyillarini ancha yaxshu tushunish imkonini beradi.

Bitiruv malakavi ishimizning obykti- mafkuradir.

Bitiruv malakavi ishimizning predmeti– mafkurani, uni vujudga kelishi, ma'nosi, funktsiyalari, boshqa mafkuralar, fan, din nuqtai nazaridan ta'firlovchi kontseptsiya va nazariyasi bo'lib, uni ong va jamiyat tiplari bilan aloqalarini ochib beradi.

Bitiruv malakavi ishimizning maqsadi hozirgi zamon asosiy mafkuraviy oqimlarini qarab chiqish, ular esa liberalism, konservatizm, sotsializm, natsionalizmnan tashkil topadi. Diplom ishi maqsadi– mafkurani vujudga kelishi tushunchasini o'rganish, shuningdek, liberalism, konservatizm, sotsializm ham natsionalizmni ma'nosi ta'riflash va xususiyatini talqin qilish.

Diplom ishini yozishda strukturaviy-funksional, tizimli va solistirma tahlil qilish usullari qo'llanildi.

Bitiruv malakavi ishimizning tuzilishi: kirishdan, 3ta bob, 7ta paragraf, xulosa va adabiyotlar ro'yxatidan tashkil topgan.

Ilmiy rahbar:
Talaba:

doc. Seitova Z.P.
Tursinbaev I.

Ajiniyoz nomidagi NDPI Tarix fakul'teti «Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi» bakalavr ta'lim yo'nalishi 4 «b» kurs talabasi Tursinbaev Izzatbek Aminbaevich «Mafkuraning turlari» mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishiga

BAHOLASH

Tursinbaev Izzatbek Aminbaevich «Mafkuraning turlari» mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishi kirishdan, 3ta bob, 7ta paragraf, xulosa va adabiyotlar ro'yxatidan tashkil topgan.

Kirish qismida mavzuning dolzarbligi, maqsadi va vazifalari, metodlari va asosiy natijalari ochib berilgan. ushbu ishda ko'rib chiqiladigan muammo, u bizni dawrimizda ham dolzabrdir, chunki davlat va jamiyatni ravnaqi hozirgi zamon kontseptsiyasini ilgarida jamlangan tajribaga tayanmasdan shakllatirishga untilish samara bermaydi. Mazkur masala echimini topish davlat rivoji modellarini ishlash tamoyillarini ancha yaxshu tushunish imkonini beradi. Oxirgi ikkita iygirma iylilikda bizni jamiyatimiz ancha o'zraishlarni boshidan kechirdi. Turmushni barcha javhalarida amalga oshgan siljishlar qator ichki muammolarni vujudga keltirmoqda, ular esa yangi turmush tarzi, xulq va adob-axloq va fe'l-atvorni eski me'yorlari orasidagi tovofturlarni xarakterladi, shunugdek, hozirgi jamiyatda maqul bo'lgan fe'l-atvor me'yorlarini ishlab chqish uchun qaysi bir yunalish va o'lchamlarni shakllatirish muammosini ham vujudga keltirdi va payda qilmoqda. Ijtimoiy hayot dinamikasi insonni o'rni va ma'nosi, o'zini anglshi va ijtimoiy rolini ilgarida odat bo'lgan tushunchalarini "uzib tashlaydi". Bu esa ma'nosizlikga, ijtimoiy faoliyatni sifatsizligiga, uzilishlarga, "buzilishlarga", uni o'tish jarayoni shakilini tartibli bo'masligiga olib keladi. Mafkuralar siyosiy faoliyatlar uchun maqsad, yunalishlarni taqdim qiladi.

Mavzuga tegishli mahsus adabiyotlar ro'yxati bakalavr ishi oxirida berilgan.

Umuman talaba **Tursinbaev Izzatbekning** bakalavr ishi mazmunan to'la, nazariy va amaliy tomondan talablarga javob beradi, shuning uchun Attestatsiya komissiyasiga yoqlash uchun tavsiya qilaman.

Ilmiy raxbar:

doc. Seytova Z.P.

Ajiniyoz nomidagi NDPI Tarix fakul'teti «Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va hukuq ta'limi» bakalavr ta'lim yo'nalishi 4 «b» kurs talabasi Tursinbaev Izzatbek Aminbaevich «Mafkuraning turlari» mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishiga

TAQRIZ

Bitiruv malakaviy ishining kirish qismida mavzuning dolzarbligi, maqsadi va vazifalari, o'rganilish darajasi, metodlari va asosiy natijalari ochib berilgan. Mavzuga tegishli mahsus adabiyotlar ro'yxati bakalavr ishi oxirida berilgan. Radjabboeva Aziza Bobomurodovna «Mustaqil Ozbekistonda manaviyat masalalarining davlat siyosati darajasiga kutarilishi va buning sabablari» mavzusida ma'naviyat tushunshasina anliz berilgan. Mustaqillikni qo'lga kiritganimizdan keyin tarixan qisqa vaqt ichida mamlakatimizda iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy sohalarda juda katta yutuqlar qo'lga kiritildi. Bu yutuqlarga Respublikamiz Birinshi Prezidenti Islom Karimov tomonidan ishlab chiqilgan demokratik jamiyat qurish Konsepsiyasi nazariy asos bo'lib, xizmat qildi. Bu konsepsiya millatimizning o'ziga xos urf-odatlarini, an'analari, qadriyatlarini va mentalitetini hamda mamlakatimiz taraqqiyot darajalarini qat'iy hisobga olish bilan «o'zbek modeli»ni o'zida aks ettirgan. Radjabboeva Aziza bitiruv malakaviy ishining vazifasini tula oshirib berdi va vazifasini bajardi. Yoshlar hayotida ma'naviyatni e'tiqodga aylantirish, O'zbekistonni rivojlantirishda ma'naviyatni bir mayoq sifatida bilish va bunday qarashlarni yoshlar ongiga singdirish. Qachonki biz yoshlar ma'naviyatli bo'lsak madaniyatli bo'lamiz, yuksalamiz va dunyoni lol qoldiramiz dep hulosaga shiqardi.

Umuman talaba Radjabboeva Azizaning bakalavr ishi mazmunan to'la, nazariy va amaliy tomondan talablarga javob beradi, shuning uchun attestatsiya komissiyasiga yoqlash uchun tavsiya kilaman.

Taqrizchi:

Berdah nomidagi QDU «Social fanlar»
kafedrasi:

prof. Ykupov M.

Ajiniyoz nomidagi NDPI Tarix fakul'teti «Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va hukuq ta'limi» bakalavr ta'lim yo'nalishi 4 «b» kurs talabasi Radjabboeva Aziza Bobomurodovna «Mustaqil Ozbekistonda manaviyat masalalarining davlat siyosati

darajasiga kutarilishi va buning sabablari» mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishiga

TAQRIZ

Tarix fakul'tetining 4-b kurs «Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va hukuq ta'limi» bakalavr ta'lim yo'nalishi 4 «b» kurs talabasi Radjapboeva Aziza Bobomurodovna «Mustaqil Ozbekistonda manaviyat masalalarining davlat siyosati darajasiga kutarilishi va buning sabablari»mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishi tarkibi ikki bob, olti paragraph,kirish, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar qismlaridan iborat.

Ma'naviyat nafaqat davlatni rivojlantiradi, balki uning qiyofasini saqlab qoladi va dunyoga ko'z-ko'z qiladi. Mustaqilligimizni mustahkamlash, xalq ishonchini qozonish uchun hokimiyatni boshqaruv tizimiga ma'naviy barkamol shaxslarni jalb qilish taraqqiyotimizning muhim sharti hisoblanadi.

Bugungi kunda ma'naviyat dunyosiga nisbatan mavjud bo'lgan xavf-xatarlardan albatta ko'z yumib bo'lmaydi, lekin bizning buyuk tariximiz, mustahkam irodamiz, betakror qiyofamiz bu kuchlarni yengib o'tish uchun ma'naviyatimiz asos bo'la oladi. Ana shu jihatdan qaraganda ma'naviyat va inson, ma'naviy tafakkur va yuksak ahloqli shaxs muammosi hamisha dolzarb bo'lib qolaveradi. Inson mohiyatan o'zini o'zi kamolotga etkazishga, o'zini o'zi rivojlantirishga mahkum etilgan jonzot. Boshqacha aytganda, inson yuz yil yashasa, yuz yil tarbiyaga ehtiyoj sezadi. Komillik, etuklik faqat insongagina xos. Yuksak ma'naviyat, oliymaqom ahloq ungagina munosib dep ko'rsatilgan. Mavzuga tegishli mahsus adabiyotlar ro'yxati bakalavr ishi oxirida berilgan.

Umuman talaba Radjapboeva Azizaning bakalavr ishi mazmunan to'la, nazariy va amaliy tomondan talablarga javob beradi, shuning uchun attestatsiya komissiyasiga yoqlash uchun tavsiya kilaman.

Taqrizchi:

Berdah nomidagi QDU «Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va hukuq ta'limi»
kafedراس:

prof. Sagindikov J.